

DAMJAN PEŠUT

ETNIČKA I KONFESIONALNA PODJELA NAKON OSLOBADANJA LIKE OD TURAKA

Damjan Pešut
Gradski muzej
HR 47300 Ogulin

UDK:281+282:314.148(497.5)
Stručni članak
Ur.: 1997-03-07

Analizirajući izvješća o stanju crkvenih i političkih odnosa u Lici krajem 17. st., autor je istraživao djelovanje i međusobne odnose etničkih i konfesionalnih zajednica u vremenu između sloma turske i uspostave austrijske vlasti u Lici i Krbavi. Prema autoru, jedan dio Hrvata, zvanih još i Bunjevci, uskočio je u Senjsku krajinu, odakle su se njihovi potomci pod vodstvom natpapa Marka Mesića vraćali, oslobađali i naseljavali pradjedovska ognjišta. U istom su vremenu srpski Vlasi, povlačeći se ispred Bunjevaca, trajno nastanili Krbavu.

Usporedno s dvjema etničkim zajednicama, u Lici je krajem 17. st. zamjetno djelovanje triju crkvenih zajednica. Uspostavom rimokatoličke crkvene hijerarhije kod Hrvata i pravoslavne kod Srba potisnuti su ostaci Starohrvatske crkve, koja je do tada djelovala i kod Hrvata (Bunjevaca) i kod Srba (Vlaha) u Lici i Krbavi.

1. Uvod

Oslobađanje Like od Turaka uslijedilo je istodobno s početkom neuspjeloga turskog vojnog pohoda na Beč 1683., tj. šest godina prije dizanja općeg ustanka za oslobađanje dijelova Hrvatske, do tada pod turskom okupacijom. *Prvi su, kao vazda, junačko kolo zaigrali neustrašivi Senjani te podigli obližnje Podgorce i Kotarane. Tri stotine Senjana i Brinjana pohrli k svojoj braći u Kotare, podigne tamo pod čelovodstvom Ilije Mitrovića ustanak, te osvoji tadašnje turske gradove: Benkovac, Perušić, Ostrovicu, Polešnik, Nadin i Obrovac. Na tom putu pratio je pop Marko Mesić svoje zemljake u*

*Kotare, gdje je radio oko sporazumka i sloge medju narodnim vodjama.*¹ Potiskivanje turske vlasti započeto je upravo u onim krajevima koji su bili izravno vezani uz Senjsku krajinu, a to je prostor nekadašnjih županija Gacke i Bužana: *Još u vrijeme kada su Lika i Krbava bile potčinjene Turskoj, naselila su se mjesta Otočac, Prozor, Sinac, Lešće, Švica i Kompolje, i to djelomice stanovništvom iz Senja i Primorja, a djelomice vojnicima koji su ovamo iz Kranjske došli radi obrane i ovdje za stalno ostali.*² Turska je vlast bila daleko izrazitija u istočnom dijelu gorske Hrvatske (Krbava), dok je u središnjem dijelu Like bilo nekoliko utvrđenih turskih gradova, Novi, Perušić, Bilaj i Ribnik. Bužani su činili svojevrsnu granicu (*cordon sanitaire*) između Senjske i Turske krajine.

*Ujedinjene bunjevačke grupe tjeraju tako 1685. Turke s karlovačkog teritorija, osvajaju Konjsko, Oštarije, prelaze u Liku, osvajaju Brušane, Rizvanušu, Smiljan, Bužim i Trnovac. U tim grupama koje predvode Jerko Rukavina i Dujam Kovačević, pored novodoseljenih Bunjevaca ima i otočana i Vinodolaca.*³

Cjelovitije podatke o prvim ličkim doseljenicima te o vremenu njihova prikupljanja u Podgorju⁴ 1693. donosi Radoslav Lopašić: *Doseljenih obitelji u Podgorju bilo je petdeset i šest, a ovi si izabraše za glavare i vojvode kneza Jerka Rukavinu od Ražanca, potomka staroga i glasovitog roda, i Marka (?) Kovačavića iz Vinjerca. Odličniji rodovi bili su jošte: Brkići, Tomljenovići i Prpići iz Krmpota, Devčići i Bačići iz Sv. Jurja, Miškulini iz Jablanca, Mažurani*

¹ R. LOPAŠIĆ, *Dva hrvatska junaka, Marko Mesić i Luka Ibrišimović*, MH, Zagreb, 1888 (Reprint, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989), 34-35.

² F. J. FRAS, *Topografija karlovačke vojne krajine*, Ličke župe, Gospić, 1988, 114.

³ P. ROGIĆ, *Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju*, Senj. zb., 1, Senj, 1965, 62. Simptomatično je da se među "novodoseljenim" Bunjevcima spominju Mažurani, Smojveri, Špalji i Rupčići, čija prezimena barem od tog vremena egzistiraju i u lovinačkom kraju, koji su čete Stojana Jankovića zauzele također 1685. Već sam spomen prvih triju prezimena (Mažurani, Smojveri, Špalji), koja zasigurno nisu nastala ni po toponimima, niti su izvedena iz imena, nadimaka ili zanimanja roditelja, daje naslutiti da su sva ta i mnoga druga takva prezimena staroslavenskog ili čak predslavenskog podrijetla. To također navodi na zaključak da se Bunjevci nisu krajem 17. st. prvi put naseljavali u Liku, nego su se vraćali u svoju postojbinu iz onih krajeva u koje su se oni ili njihovi preci ranije sklonili. *Plemstvo, svećenstvo i narod, na koliko ne bude zaslužjen i posječen, ostavi otčinske zavičaje u Lici i Krbavi i zakloni se na sve strane, najviše pak u obližnja tvrda mjesta: Senj, Otočac, Brinje, Bihać i Slunj...* (R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 18.)

⁴ Tijekom 17. st. u Podgorju nisu ubirali porez niti mobilizirali u rat ni Venecija ni Turska ni Austrija. Do 1618. ovdje su vladali uskoci, čija je vlast dopirala ne samo do ušća Zrmanje nego se prostirala i po srednjodalmatinskom primorju između Cetine i Neretve. Nakon *Madridskog mira* pa do oslobođenja Like i Krbave u Podgorju nije zabilježena ničija druga vlast, osim uskočke.

sa jadranskih otoka, Marasi iz Radovine, Šikići iz Starigrada, Milkovići iz Medvigja, Došeni, Pavičići i Brkljačići iz sjeverne Dalmacije.⁵ Spomenom "novodoseljenih Bunjevaca" otvoreno je pitanje koje u historiografiji nije cjelovito elaborirano. Bunjevci⁶ nisu nastali u Senjskoj krajini pa odanle naselili južni dio Like nakon izгона Turaka, nego u Lici i - bježeći ispred turske vlasti - potražili su spas u mletačkoj Dalmaciji a osobito u Senjskoj krajini.⁷

Nakon odstupanja bana Ivana Karlovića iz Like, a poglavito nakon njegove smrti (1531.), *martolozii, turski konjanici i pješaci neprestano (su) Liku pustošili, a sirotinja lička od nikud nije dobila pomoći, ostavili su Hrvati Karlobag i još drugih dvadeset gradova i varoši u Lici i Krbavi. Tako napokon konačno zatru Turci kršćansko vladanje u tih starih hrvatskih krajevih.*⁸ Zaposjedanjem Udbine, Mrsinj-grada i Bunića (1527.) te zauzimanjem Perušića⁹

⁵ Isto, 36.

⁶ Podrijetlo Bunjevaca još uvijek nije cjelovito istraženo. U hrvatskoj povijesnoj literaturi spominju se tri pretpostavke o nastanku imena Bunjevac. Jedni ga izvode da potječe od malih poljskih nastambi, zvanih bunje ili poljarice, a izgrađenih od kamena u suhozidu, kružne osnove i pokrivenih kamenim pločama. Drugi izvode podrijetlo od imena rječice Bune, koja kod Blagaja u Hercegovini utječe u Neretvu, i odatle da su ovi Bunjevci uskočili pred turskom silom u Ravne kotare. Treći pak izvode postanak imenice od riječi "buna", jer su oni uvijek bili spremni na pobunu. (Usp. A. GLAVIČIĆ, *Naseljavanje Bunjevaca Krmpočana, etc.*, Senj. zb., 10-11, 1983-84, 153.) Drugu pretpostavku, prema kojoj su Bunjevci nazvani po rječici Buni, treba isključiti iz više razloga; prema Buni, trebali bi se zvati "Bunovci" a ne Bunjevci. Osim toga, teško je pretpostaviti da bi tako masovna migracija stanovništva, koja se je usto navodno odvijala preko turskog sandžaka, ostala nezabilježena. Buntovništvo nije samo svojstveno Bunjevcima nego i njihovim susjedima pa se ova izvedenica svodi na puko etimologiziranje. Ovdje treba spomenuti i ime pretpovijesnih Buna, jednog od plemena ilirskog naroda *Mentora* (starije ime *Japoda?*). Za Japode, odnosno Mentore, zna se da su nastavali Liku u vrijeme rimskih osvajanja Ilirika. (Usp. K. PATSCH, *Lika u rimsko doba*, Gospić, 1990, 33 i nap. 49.) Moguće su po tim Bunima nazvane spomenute kamene kućice - bunje. Prva verzija ipak se doima najlogičnijom, jer su još i sada u južnoj Lici bunjište i kućište svojevrsni sinonimi. A po stalnim (kamenim) nastambama Bunjevci su se razlikovali od Vlaha, koji su gradili kuće od lakše prenosivih materijala.

⁷ Pojam "Senjska krajina" češće se rabio upravo od vremena turskog osvajanja Like, ali se Krajina kao geopolitička odrednica spominje još u 11. stoljeću. Na Bašćanskoj ploči datiranoj 1079., tj. v dni kneza *Kosmata obladajućago vsu KRAINU*. (ist. D. P.)

⁸ R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 18. *Mi bismo mogli - kaže Lopašić - na stotine rodova navesti koji su od iskona iz planinske Hrvatske, pa su u strane zemlje kasnije dospjeli... I sada još žive grofovi i baruni Horvat-Petričevići od Barlete i Radunovaca u Ugarskoj, a plemići istoga imena i predikata u Obreži kod Zagreba, plemići Bartakovići od Kuklića nastanili se u Ugarskoj, dočim su u Hrvatskoj znane porodice: Lovinčići od Lovinca, Krčelići od Krbave, Herendići od Bužana, Čačkovići od Vrhovine, Večkovići od Like, knezovi Perušići odoše u sjevernu Ugarsku, Budački od Budaka i Mogorići od Mogorića u okolicu Karlovca, baruni Mikulići od Lapca u Moravče kod Zagreba...* (R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 19.)

⁹ Perušić su Turci zauzeli 1528., a grad je u tursku tvrđavu pretvorio Malkoč-beg 1553.

*prohtjelo se Turkom g. 1576. Like i Krbave te stanu u njih Vlahe naseljavati.*¹⁰ U moru vlaških doseljenika - turskih martoloza i druge kršćanske raje, pretežno Srba iz sjeverozapadne Bosne - poput otoka se doimlju dva područja sesilnih Bunjevaca, jedno oko Lovinca i rječice Ričice, a drugo oko Otešice, odnosno između rijeke Like i Velebita, odakle su - izmičući ispod mletačke vlasti - preko Podgorja uskakali u Senjsku krajinu.

Nesumnjivo je Lovinački kraj bio daleko više pod presijom turske vlasti od Hoteša. Lovinac su, naime, okruživale turske utvrde Gračac, Raduč i Ploča (Sklebar ?), dok se istočno od rijeke Like spominju Ribnik i Perušić te Novi i Gospić na Novčici, ovaj posljednji poznat pod tim imenom tek od turskih vremena. Za razliku od Lovinca, Hoteš je za cjelokupne turske vladavine (1527. - 1683.) ostao ne samo izvan domašaja turske uprave nego i izvan dosega vlaških seoba, izuzimajući tek istočni dio Smiljana.

Za vrijeme *Kandijskog rata* (1645. - 1649.), koji je intenzivnije vođen u sjevernoj Dalmaciji nego na Kreti, oni Lovinčani koji su se održali na pradjedovskim ognjištima, digli su ustanak nadajući se pomoći Venecije. Taj su ustanak Turci krvavo ugušili pa "raji" nije preostalo ništa drugo nego se uteci pod zaštitu *Sinjorije*.¹¹ Pred turskim su pogromom tada bježali iz Like u Dalmaciju sesilni Hrvati, ali i doseljeni Srbi. Ovi su se međusobno razlikovali tek po demonimima - Bunjevci i Vlasi - dok su ih drugi dijelili prema crkvenoj pripadnosti (bolje, otpadnosti!) na katolike "heretike" i katolike "shizmatike".¹² Naime, Bunjevci su potomci hrvatskih praplemena Čudomirića te njihovih susjeda Gusića, Mogorovića, Tugomirića..., koji su naslijedili od svojih predaka i "heretičku" crkvu,¹³ dok su vlaški doseljenici također pripadali istoj Crkvi

¹⁰ R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 20. Nema dvojbe da su Turci naseljavali Vlahe po opustjelim prostorima Krbave i po depopuliranim krajevima, prvenstveno po istočnom dijelu Like, a kasnije i po zapadnom sve do donjeg toka rijeke Like. Vlasi nisu intenzivnije nastanjivali krajeve zapadno od rijeke Like, vjerojatno zato što u Hotešu Turci nisu uspjeli uspostaviti svoju vlast.

¹¹ Poznat je slučaj masovne seobe Ličana sredinom 17. st.: *Ljeti 1646. mnogi kršćani iz Like predvođeni katoličkim svećenikom Stjepanom Sorićem, prijedoše u Dalmaciju. Većina je bila smještena u okolici Zadra, a manji dio prebačen u Istru. Sorić postade poglavica svih Morlaka koji su prebjegli na mletačko područje.* (M. BOGOVIĆ, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982, 7.) Među Lovinčanima nije se zadržalo prezime Sorić, ali zato ima mnogo Šarića, od kojih je, moguće, potekao pop i vojvoda Sorić.

¹² U jednom spisu iz vremena oko 1647. stoji da je *broj osoba obraćenih na katoličku vjeru (je) 8.630, ali ovi bijahu "dijelom Turci, dijelom šizmatici a dijelom heretici". (...)* Prema tom popisu broj obraćenih "šizmatičkih Morlaka" je oko 3.500. (Usp. M. BOGOVIĆ, nav. dj., 8.)

¹³ *Hrvatska crkva* je fenomen *sui generis*, čije je djelovanje započelo dolaskom Hrvata iz zapadnog dijela Panonije u Ilirik (u zemlje drevnih Japoda, Liburna i Histra, koje su pokorili Rimljani) krajem 4. stoljeća. Početkom 5. st. ti su doseljenici već bili kršćani - arijani. Za tadašnje

kojoj i Bunjevci, nedvojbeno, ne samo Općoj (katoličkoj) nego i nacionalnoj (Hrvatskoj), i to ne samo po dolasku u Liku nego i prije seobe, tj. za življenja u Bosni, koja je za vremena "narodnih vladara" i kasnijih Hrvatinića bila sastavni dio hrvatske države i državne Crkve.¹⁴ Prema tome, svaka identifikacija pravoslavlja kod ličkih i zapadnobosanskih Srba u vremenu prije oslobođanja Like od Turaka neutemeljena je i ishitrena; ovdje je pravoslavlje nepoznato sve do posljednjih dvaju desetljeća 17. stoljeća.

Bosanski su Srbi prihvatili katoličanstvo još za vrijeme pape Ivana VIII., njihova kneza Mutimira i salonitanskog nadbiskupa Teodozija. Raspadom hrvatskog kraljevstva krajem 11. st. ti su Srbi potpali pod vlast Hrvatinića iz plemena Snačića (Svačića), a nakon turskog osvojenja Bosne i kraja vlasti Petra Vojsalića, posljednjeg zapadnobosanskog vladara iz dinastije Hrvatinića, ti su stočari potražili utočište na velebitskim ispasištima, zadržavši se u katoličkoj

Hrvate Toma Arhidakon kaže: *Pa iako su bili opaki i divlji, ipak su bili kršćani, ali vrlo neotesani. Bili su također poprskani arijanskom kugom. (Kronika, 33.)* Nakon dolaska Hrvata u sjeverni dio Dalmacije sveti Jeronim je od getskog (ne, gotskog!) pisma, za koje se pretpostavlja da ga je u ove krajeve donio zajedno s prijevodom biblije biskup Ulfilas, sastavio glagoljicu, koju su prihvatili tek pridošli Hrvati. Tim je kršćanima sveti Jeronim, osim pisma i prijevoda *Vulgate*, ustanovio biskupsko sjedište u Senju, od kada djeluje ne samo senjska biskupija nego i Hrvatska crkva, utemeljena na slavenskom bogoslužju i glagoljaštvu.

Sredinom 9. st. tadašnji je hrvatski vladar Domagoj osvojio i krajeve južno od Velebita te uspostavio ninsku biskupiju prenošenjem biskupskog sjedišta iz Senja u Nin. Na splitskom crkvenom sinodu 925. Hrvatska je crkva s biskupom Grgurom Ninskim i uz podršku prvoga hrvatskog kralja Mihajla oduzela splitskoj nadbiskupiji primat koji je prividno preuzela splitska od solinske (nad)biskupije za vrijeme hrvatskog biskupa Teodozija. Od tada pa do Kolomanova osvajanja Dalmacije hrvatski je biskup, sljedeći kraljevsko sjedište, stolovao u Krku, Skradinu ili Kninu, a nakon obnove senjske biskupije sredinom 12. st. sjedište hrvatskoga crkvenog primasa vratilo se u Senj, gdje se je zadržalo sve do nestanka ne samo narodne crkve nego i hrvatske države, tj. do 17. stoljeća. Poglavlari Hrvatske crkve redovito su pripadali rimskoj crkvenoj hijerarhiji; solinski biskup Teodozije (9. st.), ninski Grgur (10. st.), krčki Zdeda (11. st.), senjski Mirej (12. st.), senjski Filip (13. st.), krbavski Radoslav (14. st.), modruški Nikola (15. st.), modruški i senjski Šimun Kožičić i Juraj Živković (16. st.) te senjski biskup Hyacinto Dimitri u 17. st. (Ovdje su spomenuti samo oni koji su posebno obilježili svoje stoljeće u djelovanju Hrvatske crkve.)

¹⁴ Vlasi su registrirani oko rijeka Une, Krke i Cetine (od Bihaća do Klisa) još početkom 14. st. Prvi put se među ličkim Hrvatima spominju 1433, dakle još u predturskom vremenu. *Vlaški prvaci, knezi, vladiki, ... vojvoda i sudci ... i vsi dobri Vlasi med Hrvatih čine slobodščinu vsemu imanju svetoga Ivana crkve v Lici na gori, naiprvo u selu Čelopekam i v Kozlu rogu i v Nadbrdu i drugdi, gdi e imanje svetoga Ivana crkve.* (R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 295.) Iz pisma pisanog glagoljicom i ovjerenog vlaškim pečatima lako se može razabrati da ti Vlasi nisu Hrvati (u istom dokumentu posebno se spominje *naš brat Hrvackih Vlahov*), ali se služe "hrvatskim pismom" i obdržavaju Katoličku crkvu sv. Ivana Krstitelja (Usika) u Velebitu nad Metkom. Oni nisu Rašani (*Rasciani*) niti potječu iz Raške, nego iz zapadne Bosne, odakle su preko Pounja tijekom 14. st. migrirali u Liku ostavivši na Uni znak svoje etničke pripadnosti u imenu grada Srba.

vjeri jer druge nisu ni poznavali.¹⁵ Oni pak Vlasi koji su preko Dinare preseljavali u Dalmaciju, bez obzira na to jesu li potjecali iz hrvatske ili srpske etnozajednice, bili su poklonici Bosanske crkve (*Ecclesia Bosniensis*) pa time i *shizmatici* (raskolnici), odnosno otpadnici od Latinske crkve u Dalmaciji.

Izgleda da su upravo vlaške (srpske) scobe iz Bosne u Liku nametnule promjenu imena sesilnih lovinačkih Hrvata u Bunjevce. Ovi su opet - stjecajem povijesnih okolnosti (turskim osvajanjem Balkana) - također postali Vlasi (mobilni stočari) koji su pokušavali naći spas na mlatačkom državnom području u sjevernoj Dalmaciji, gdje su prozvani "Katolički Vlasi ili Bunjevci".¹⁶

2. Etničke i konfesionalne zajednice u Lici koncem 17. stoljeća

Cjelovitiji podaci o etničkim i konfesionalnim zajednicama pojavit će se petnaestak godina nakon oslobođenja ovih krajeva od Turaka, u tri naizgled dosta proturječna izvješća: To je, prije svih, izvještaj senjsko-modruškog biskupa Sebastijana Glavinića *Propagandi* od 4. ožujka 1695., sačinjen prema kazivanju najboljeg poznavatelja stanja u Lici, natpopa Marka Mesića (ovdje donosimo 1. izvještaj u prijevodu i redakciji Mile Bogovića): *Od katolika u Kosinju ima 80 kuća, pod Ostrovićem Buškom i Hotešom 90, a u Budaku 15 kuća starih kršćana. Tu su još pokršteni Turci: u Perušiću 60 kuća, u Budaku 30, u Širokoj Kuli 12, u Belaju 30, u Ribniku 10, u Novom 36. Shizmatici tj. pravoslavci nastanjeni su u Kosinju, gdje ih je 100 kuća, u Širokoj Kuli 30, u Belaju 30, u Vrebcu 30, u Ribniku 30, u Metku 30 i u Novom 60. U Krbavi ne stanuje nitko osim kršćanskih straža u Prozorcju, Buniću, Pišaću i Udbini. Na Udbini je 40 ljudi, a u ostala tri mjesta po 10. Osim toga postoji straža i u Gračacu od 20 ljudi.*¹⁷

Zatim slijedi drugi izvještaj datiran sljedećom (1696.) godinom, sastavljen za Gradačku komoru. U povijesnoj literaturi uglavnom je prihvaćeno da je autor izvještaja senjski i modruški biskup Sebastijan Glavinić (1689. - 1697.), što je M. Bogović argumentirano osporio ističući da je o. Marin iz Senja "najvjerojatniji autor spisa". Naša pretpostavka, prema kojoj su o. Marin i nešto kasniji biskup Martin Brajković ista osoba, navodi na zaključak da je izvještaj potekao iz pera opata i ličkog misionara Martina Brajkovića. Ovdje ćemo citirati

¹⁵ Radoslav Lopašić navodi da je *manastir sv. Ivana više Metka pod Velebitom, kojemu je još od 1512. na molbu gvardijana Ivana Vranića "Ivan Hrvatinić, špan među plemenitim ljudima kraljevima u Liki" dopuštao dio desetine Ličke.* (R. LOPAŠIĆ, *Pop Marko Mesić*, 15.)

¹⁶ Poličnik, selo u Kotarima istočno od Zadra, i sada je poznato pod drugim imenom - Lovinac.

¹⁷ Cit. prema M. BOGOVIĆ, *Restauracija katoličke crkve*, Senj. zb., 20, 110.

samo one dijelove izvještaja koji donose usporedne podatke s prvim (Mesić-Glavinićevim):

Prvo mjesto na koje se u Lici naiđe zove se Perušić. Unutar tvrđave su četiri stanovnika: kaštelan, župnik i još dvojica. Unaokolo su u svojim stanovima desetak starih kršćana šest i pet puta po deset "oprano svetom vodom" nakon što je mjesto oduzeto Turcima. Ljudi sposobnih za oružje 80, a svih ukupno 33 duša.

Nije odavde daleko mnogo udaljen Mušaluk, dvor prečasnog gospodina Mesića, udaljen od Perušića jednu milju, preko brda u smjeru juga... Brđani iz predjela Kranjske sagradiše ondje desetak nastambi.

Slijedi novi Budak, smješten u ravnici... Nastanjenih kuća unutar i izvana je 29, sa 60 naoružanih ljudi. Ukupno tu živi 220 ljudi, svi novokrštenici, izuzev kaštelana Senjanina Hreljanovića...

Široka Kula ili prošireni visoki dvorac... Mjesto nastavaju dvanaest obitelji novokrštenika i nekolicina Vlaha shizmatika.

Slijedi utvrda Grebenar koja se jedva nazire iz svojih ruševina...

Utvrdna Bilaj smjestila se na ubavom brdu... Njemu nasuprot sa istoka su Ribnik i Rebren. ... tu se nalaze 23 kuće novokrštenika, ljudi za vojsku 37, ukupno svih 154.

U utvrđenom naselju Ostrovici ima 30 domova Rašana. Petar Butković, ako se nađe kakva pomoć, mogao bi upravljati i Ribnikom...

Ribnik... Od novokrštenika ostalo je ondje još pet kuća, a od starih kršćana ili Hrvata osam. Za oružje je sposobno 75 osoba.

Medak je stara tvrđava sagrađena na obali Like. Ovdje žive Vlasi ili Rašani, pristigli iz primorskih krajeva. Žive u 70 kuća. Onamo je svjevremeno došao neki vlaški episkop ili vladika imenom Atanasije Ljubović, ostavivši ondje svoju braću i rođake. Prije je bio u Kotarima, pod mletačkom vlašću. Ondje si je među svojim Vlasima sagradio kuću. I u Metku je, privučen plodnom zemljom, bio počeo graditi sebi dvor. Budući da je on shizmatik i da bi se izbjegla opasnost da koga ne odvede od jedinstva s Katoličkom crkvom, zabranio sam mu daljnju gradnju i boravak u Lici.

Raduč... Nastanjen je vlaškim Rašanima u 50 kuća, od kojih je sto osoba sposobno za oružje. Ondje su bile tri crkve, što pokazuju njihove ruševine. Pred četiri mjeseca ubili su ondje ljudi jednog kaluđera.

Na brežuljku podno Velebita nalazi se kaštel Lovinac.

Idući odavde dođe se u Gračac, tako zvanu staru utvrdu ispod velebitskih obronaka.

U Ostrovici je 30 vlaških kuća a u Barletama 2.

Prošavši to na vidiku se pomaljaju utvrde Mogorić, Skelbar, Vranić i Komić, smještene usred šuma i pustoši, nisu nastanjene.

Novi... Za vrijeme barbarske uprave u novljanskom okružju živjelo je 200 glava Vlaha. Sada su ondje također 34 kuće Ledeničana, a novokrštenika 28. Ovi su slabo smješteni zbog blizine shizmatičkih Vlaha, smrtnika nestalne vjere, koji su bolje predjele stekli i zauzeli, čega ima i na drugim mjestima, na veliku žalost katolika. Od naših Hrvata sposobnih za oružje 120 ljudi, a od novokrštenika i drugih shizmatičkih Vlaha 500.

Pod Pazarištem, Ostrovicom i Hotešom nalaze se ruševine četiriju crkava. Stanovnici su Vlasi od Krmpota i sv. Jurja u 96 kuća. Za obranu od neprijatelja sposobno naoružanih 150, prisutnih duša je 700. Uzdržavaju svog vlastitog svećenika.

Istočno od Kosinja je Pazarište, južno je Jablanac, a zapadno Otočac. U okolini su tri naselja ili sela. Gornje je naseljeno s granica Kranjske, ima 40 kuća. U srednjem selu je 100 glava Vlaha, a donje ima 40 selišta ili gruntova Hrvata. U Donjem Kosinju ljudi planiraju sagraditi crkvu sv. Antuna, a u Gornjem crkvu sv. Jeronima, crkvenog učitelja i zaštitnika svoje ilirske nacije.¹⁸

Treći izvještaj, koji većina analitičara datira 1700. godinom, pripisao je Radoslav Lopašić Glavinićevu nasljedniku na senjskoj biskupskoj stolici Martinu Brajkoviću. Međutim, *ni ovdje se ne radi o biskupovom zapisu, nego o izvješću predstavnika vojne komande, koja je zacijelo bila u dosluhu s crkvenim vlastima.*¹⁹ Taj izvještaj kronološki je za pet ili šest godina odmaknut od prvih dvaju. U njemu su registrirani neki crkveni objekti kao već izgrađeni te spomenuta dvojica župnika, u Ribniku i Smiljanu. Iz tog ćemo izvještaja preuzeti samo one podatke koji govore o broju kuća i konfesionalnoj pripadnosti stanovništva:

Kaluđerovac: 20 katoličkih kuća (*chatolicorum croatorum*)

Počitelj: 40 shizmatičkih kuća

Medak: 110 "shizmatičkih" kuća

Raduč s Pločom: 120 kuća "shizmatičkih"

Gračac: 15 katoličkih kuća, oko 200 "shizmatičkih" kuća

Barlete, Vrebac, Pavlovac: 40 shizmatičkih kuća

Udbina: 20 kuća katoličkih Bunjevaca

Novi, Brušane: 20 kuća Hrvata katolika

Smiljan: 40 bunjevačkih kuća, 17 shizmatičkih kuća

¹⁸ M. BOGOVIĆ, *Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave iz 1696. godine*, *Chroatica christiana periodica*, 15 (Zagreb, 1991), br. 27, 117-127.

¹⁹ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 111, op. 32.

Pazarište, Ostrovica, Hoteš: mnoštvo kuća katoličkih Vlaha ili Bunjevaca
Gornji Kosinj: preko 50 katoličkih kuća
Donji Kosinj: oko 50 (katoličkih?) kuća

U kosinjskom kraju jednako prostora kao i katolici zauzimaju shizmatici.²⁰

Zanimljivo je da je prvi po redu (Mesić-Glavinićev) izvještaj donio dvije odijeljene grupe podataka: a) broj porodica (kuća) razdijeljenih prema crkvenoj pripadnosti, i to samo za područje od Kosinja do Metka (sjeverni i središnji dio Like), i b) brojnost straža za područje od Široke Kule i Prozorca preko Udbine do Gračaca (južni dio Krbave), uz konstataciju da je ovaj prostor nenaseljen, registriravši ovdje tek kršćanske straže. Ovdje egzistiraju dvije osnovne crkvene zajednice: katolici, u koje se ubrajaju još i "stari kršćani", i "pokršteni Turci", te "shizmatici tj. pravoslavci".

U drugom izvještaju cjelokupna se lička populacija dijeli na Hrvate i na Vlahe ili Rašane. Hrvati se dalje dijele na "stare kršćane ili Hrvate", na "Kranjce" i na "novokrštenike", koji nisu ništa drugo nego ranije islamizirani Hrvati koji su upravo tada privođeni kršćanstvu. "Vlasi ili Rašani" također su podijeljeni na "shizmatike" i na "sjedinjene", ali nema sumnje da i jedni i drugi pripadaju srpskoj etnozajednici.

Treći izvještaj poznaje dvije grupe katolika - katolike Hrvate, odnosno hrvatske katolike i katoličke Vlahe ili Bunjevce, te shizmatike. Među prvim katolicima (*chatholicorum croatorum*) spominju se oni u Kaluđerovcu, Gračacu, Podlapcu, Novom i u Gornjem Kosinju. Osim katolika-Hrvata spominju se i novokrštenici u Perušiću, Budaku, Bilaju, Ribniku i u Buniću. Međutim, najbrojnija katolička populacija nazvana je ovdje "katolički Vlasi ili Bunjevci" (Lovinac, jedino spomenut u trećem izvještaju, Udbina, Novi, Smiljan, Pazarište, Ostrovica i Hoteš). Pripadnike srpske etnozajednice registrirao je taj izvještaj u Metku, Počitelju, Raduču, Ploči, Lovincu, Gračacu, Ostrvici, Vrepcu, Mogoriću, Komiću, Pišaću, Buniću, Kurjaku, Visuću, Mekinjaru i Korenici.²¹

²⁰ Usp. M. BOGOVIĆ, nav. dj., 111-114.

²¹ Osim u spomenutim naseljima, u izvještaju koji je biskup Martin Brajković uputio papi Klementu XI. 1701., dakle gotovo u istom vremenu kada je nastao "treći" izvještaj, spominju se "nesjedinjeni" ili "shizmatici" i u Gackoj (Brlog, Prokike, Vodoteč, Lučani... (Vidi M. GRBIĆ, *Karlovačko vladništvo*, reprint izd., Topusko, 1990, 249-251.) U pismu je biskup, osim "nesjedinjenih", registrirao i "hrišćane" u Viliću i Gackoj te Sv. Jurju, Krmpotama, Jablancu i Krasnom. Ovdje je Manojlo Grbić (i ne samo on!) poistovjetio "hrišćane" s "nesjedinjenima", pa je tako posve neosnovano pretvorio one Hrvate koji su od davnina pripadali Hrvatskoj crkvi, u - Srbe.

Uspoređujući nazive registriranih zajednica u prethodnim izvješćima, nameće se zaključak da katolici iz 1., Hrvati iz 2. i katolički Vlasi ili Bunjevci iz 3. izvještaja čine istovjetnu etnozajednicu - Hrvate. Isto tako, shizmatici tj. pravoslavni u 1., Vlasi u 2. te shizmatici u 3. izvještaju nisu nitko drugi do - Srbi.

Odmah nakon ustoličenja turske vlasti u Krbavi i istočnom dijelu Like 1527. i tijekom nekoliko sljedećih godina povijesni izvori bilježe masovne migracije stanovništva sposobnog za oružje, koje je uskakalo u Senjsku i Bihačku krajinu.²² Sredinom sljedećeg (17.) stoljeća zabilježena je druga velika seoba iz Like, ali ovaj put u Dalmaciju, a predvodio ju je pop Stjepan Sorić.²³

Etnografska struktura Like zasigurno nije bila istovjetna krajem 17. s onom iz 15. stoljeća. Hrvatski je etnikon zbog svog sesilnog načina življenja bio više ugrožen turskom okupacijom od mobilnog srpskog. Pokretni su stočari brže i lakše izmicali ispod turske vlasti intenzivno naseljavajući (barem povremeno) i zapadna područja Like na kojima su do tada registrirani Morlaci (hrvatski Vlasi), ali ne i oni Vlasi koji su pripadali srpskoj etnozajednici.

Sigurno je da su srpski Vlasi još za vrijeme turske vlasti zaposjeli, na primjer, Novi, Smiljan, Kosinj..., koja su naselja djelomično napustili dolaskom Hrvata, povratnika iz Senjske krajine i - povlačeći se prema Krbavi - naseljavali djelomično opustjele bunjevačke krajeve. *Tako je naseljen Vrebac i Komić iz Vilića i Škara, Mutilić iz Prokika i Škalića kod Brinja, a Pećani iz Brloga, Zrmanju i Gračac zapremiše Vlasi iz Dalmacije, a susjedna do Gračaca mjesta posjedoše turski Vlasi iz Kupresa, Grahova i Knezpolja.*²⁴ To znači da su tek nakon turskog odstupanja preko Plješivice Vlasi nastanili sredogorje između Like i Krbave, dok se samo za medačko okružje zna iz nadarbine crkvi sv. Ivana u Gori da je bilo nastanjeno srpskim etnikonom i prije najezde Turaka. Time se, naravno, ne isključuje postojanje srpskih Vlaha i u drugim dijelovima Like i,

²² Medju vitezovi koji su po glasu popisa od god. 1540. i 1550. krajiške gradove, naročito tvrđi Senj, od turske vlasti branili, spominju se uz Ivana Lenkovića, Pavla Jurišića, Antuna Tadiolovića, Ivana Klekovića, Franju Čubranića, pjesmom mnogo spominjana Ivana Senjanina, Jurja Daničića, također i Antun Drašković, Prerad Kukuljević, Ivan Mažuranić, Pavao Lopašić i mnogi drugi... Neosnovano je radi toga nagadjanje, da su senjski uskoci srbskoga ili bosanskoga podrijetla, pošto je Senj, na koliko nije imao starih svojih stanovnika, naseljen bjegunci iz obližnjih hrvatskih županija Like i Krbave i samo donekle vitezovi Petra Kružića iz Klisa. (R. LOPAŠIĆ, *Pop Marko Mesić*, 19.)

²³ Pop Sorić je i nakon prelaska u Dalmaciju djelovao u Lici. Poznat je njegov pohod na Udbinu i Ribnik, gdje je smrtno stradao godine 1648.

²⁴ R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 20.

posebno, Krbave u spomenutom vremenu, ali zacijelo nisu nigdje više - osim u Metku - formirali homogenu etnozajednicu.²⁵

Za razliku od etničke podjele ličkog stanovništva krajem 17. st., konfesionalna podjela u tom je vremenu bila posve transparentna: sesilno stanovništvo pripadalo je starokatoličkoj Hrvatskoj crkvi, kako Hrvati tako i Srbi (Vlasi), uz iznimku da je tek u medačkom prostoru u posljednjim desetljećima 17. st. djelovala Srpska pravoslavna crkva s metropolitom Atanasijem Ljubojevićem na čelu. Svi povratnici iz Senjske krajine (od Krmgota do Podgorja) bili su po tradiciji starokatolici. Modernoj Rimokatoličkoj crkvi pripadali su tek oni Hrvati koji su se vraćali iz Kranjske. Osim katoličkih i pravoslavnih vjernika samo je središnji dio Like (Perušić, Gospić, Novi) djelomično islamiziran. "Turskoj vjeri" pripadalo je i stanovništvo Udbine te Bunića, Vrhovina i Turjanskog (Krbava), gdje su vladajući sloj možda i činili Turci, ali je ipak najčešće domaće stanovništvo prevođeno na islam, i to samo tanak sloj iz kojeg se je stvarala lokalna turska vlast.

Nedvojbeno su stari katolici činili ne samo predominantnu skupinu nego i osnovnu populaciju u crkvenoj strukturi Like i Krbave. Iako se stari katolici (stari Hrvati ili jednostavno - kršćani, hrišćani) u izvješćima spominju u relativno malom broju (u Budaku 15 kuća starokršćana, 10 kuća u Kosinju i 5 u Ribniku, zatim u Perušiću 25 obitelji te u Širokoj Kuli, Bilaju...), svakako treba vjerovati podacima iz pisma biskupa Sebastijana Glavinića papi napisanog godine 1692. U tom pismu biskup kaže da su stari kršćani u Lici i Krbavi tako u vjeri neuki da se među mnogim tisućama jedva koji od njih znade prekriti jer ondje da već 200 godina nije bilo svećenika...²⁶ Zaista nije teško pretpostaviti da

²⁵ F. J. Fras snažno potvrđuje pretpostavku stvaranja crkvene zajednice na etničkoj osnovi (ne i obrnuto!) registrirajući 130 godina nakon posljednjeg od tri spominjana izvješća samo dvije društvene grupe definirane isključivo crkvenom pripadnošću: katolike i grkonesjedinjene. Da se u osnovi ne radi o crkvenoj, nego o etničkoj podjeli, dobro će poslužiti sljedeći primjer: Sveti Rok je 1830. bio nastanjen s 1484 stanovnika, od čega su svega 6 "nesjedinjeni grci". Medak je tada imao 1057 "grkonesjedinjenih" stanovnika, a svega 5 katolika. Zaista bi bilo naivno pretpostavljati da je onih 6 nesjedinjenih u Svetom Roku ili onih 5 katolika u Metku predstavljalo ista drugo do etničku (a ne konfesionalnu) manjinu u dominantnom hrvatskom etnikonu (Sv. Rok) i srpskom (Medak). Ondje je tada crkvena pripadnost predodređena etničkom pripadnošću. Kad bi se pokušavalo objasniti suprotno, moralo bi se postaviti pitanje kako se to "manje od jedan posto populacije" ne prikloni onoj crkvenoj zajednici koja je ionako obuhvatila skoro stopostotnu populaciju, a minorna manjina ionako nije imala svoga svetišta.

²⁶ Cit. prema, M. BOGOVIĆ, nav. dj., 105. Glavinićeva konstatacija, da u Lici i Krbavi već 200 godina nije bilo svećenika, osporena je izvješćem u kojem se upravo u Glavinićevu vremenu spominju svećenici u Budaku, Bilaju (Petar Butković), Lovincu, Podlapcu (kapelan) i Kosinju

se pod mnogim tisućama starih kršćana može kriti i nekoliko desetaka tisuća starih katolika, što navodi na zaključak da Ličani nisu bili velikim dijelom ni iseljeni. Naime, novokrštenika, pokrštenih Turaka i povratnika rimokatolika svakako nije moglo biti više od nekoliko tisuća.²⁷

Krajnje je simplificirano i znanstveno neispravno poistovjećivati kršćane (hrišćane) s "grkonesjedinjenima" kako to radi srpski crkveni pisac Manojlo Grbić, ali i neki hrvatski povjesničari. U pismu biskupa Brajkovića *Propagandi* oko 1700. godine usporedo se spominju "nesjedinjeni" i "hrišćani", ali tako da se očito ne misli na jedinstvenu crkvenu zajednicu. *Koliko senjska toliko modruška biskupija imade toliko sledbenikah nesjedinjene crkve, koji rimskoga papu za obće crkve glavu nepriznavaju, da su skoro polovicu od boljih zemaljah po obiuh biskupiah zaokupili - mnoge crkve naše opustili i na svoju porabu okrenuli. Jere u senjskoj biskupii neima župe a u modruškoj malo koja gde nebi nesjedinjenih bilo. U senjskoj biskupii a u župi otočkoj jesu sami hrišćani u veličkom srezu a većim delom u Gadskoj, gde broj duša lako tisuću prevaljuje.*²⁸ Iz Brajkovićeve se izvještaja jasno vidi da hrišćani nisu isto što i nesjedinjeni. Prvi (nesjedinjeni) ne potpadaju pod rimsku crkvenu metropolu niti pod papinu jurisdikciju; drugi (hrišćani) ne prihvaćaju vlast senjskog biskupa. Dok se hrišćani spominju u mjestima gdje su i kasnije registrirani Hrvati, nesjedinjeni su nastavali ona staništa na kojima su kasnije evidentirani Srbi (Brlog, Dabar i Prokike te Lučane i Plaški, gdje su živjeli izmješani s kršćanima, zatim u Dubravama, Moravicama, Gomirju...). Sljedbenici nesjedinjene crkve ipak bi češće naše crkve pohadjali da ih nebi njihovi popi zlogrgili. Mimo to imade nesjedinjenih grčke crkve u srezu s. Jurja, Krnpotah, Jablanca i Krasna, pomešanih skupa s našimi al neimadu svoga van našeg duhovnika.²⁹ I dok se između rimokatolika i "nesjedinjenih" registrira određena tolerancija, kršćani se doimlju nezavisnije: *U vilićkom mestu (Viliću) posprduju se s našom crkvom s. Duha, slavnom negda čudesi, i vole drugde liturgiju držati. Četvrti dio kosinjske župe drže katolici a ostalo imadu hrišćani sa svojim popom, i ovi su tvrdokornii od drugih u sledbi.*³⁰

(Nikola Uzelac), koje nije postavio biskup, nego su zatečeni nakon oslobođenja Like i Krbave ili izabrani odmah nakon toga vremena.

²⁷ Senjski je kaptol potvrdio 1696. da su na području Like i Krbave pokrštena 882 muslimana. Vojvode Rukavina i Kovačević doveli su u prvoj seobi točno 407 "glava"...

²⁸ Cit. prema M. SLADOVIĆ, *Povjesti biskupiah senjske i modruške*, Trst, 1856, 49. Sladović redovito osobna imena i geografske nazive piše malim slovom, što smo se ovdje usudili izmijeniti.

²⁹ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 49.

³⁰ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 49.

Petnaestak godina prije Brajkovićeva izvještaja tadašnji je senjski i modruški biskup Hijacint Dimitri uputio izvještaj "ad limina" preko svoga delegata Ivana Marijaševića. Ovdje je biskup Dimitri spomenuo i crkvu u Otočcu koju je osobno posvetio: *Ondje je župnik s kapelanom. Vjernici su svi katolici. U Brlogu je drvena crkva kojom se služe katolici i pravoslavci.*³¹ Ovdje se ponavlja ista slika kakvu je stvorio biskup Brajković u svojem napisu sročenom petnaestak godina poslije ovog Dimitrijeva; s pravoslavicima u Brlogu rimokatolici dijele istu crkvenu zgradu, dok su u Otočcu svi odreda katolici, kako oni "stari" tako i rimokatolici. Međutim, izraziti zastupnik Hrvatske crkve, kakav je bio biskup Dimitri, nije dijelio katolike na rimokatolike i kršćane (stare katolike), jer su i jedni i drugi bili katolici i priznavali Rim za vrhovnu crkvenu metropolu. Nešto je drukčije u Brlogu; ovdje su registrirani i katolici i pravoslavni. Ovi posljednji registrirani su prvi put u Brlogu, dok se sedamdeset godina ranije, u izvještaju senjskog biskupa Vincenza Martene, Talijana iz Lecce, ne spominju ni shizmatici niti pravoslavni, ali svi svećenici senjske biskupije u njegovu vremenu (oko 1615.) *obavljaju službu Božju na ilirski način (Illyrico more)... I kako ne znaju ni čitati ni pisati drugim slovima osim onih koja je upotrebljavao sv. Jeronim, na tom pismu nemaju ništa od onoga što im je potrebno kao ispovjednicima i svećenicima. U svetu Katoličku crkvu vjeruju, ali u kršćanskom nauku potpune su neznalice.*³²

Prema još ranijem izvještaju koji je u Rim uputio senjski biskup Markantun de Dominis godine 1602., *svećenici služe misu na hrvatskom jeziku (illyrica lingua) i na tom jeziku obavljaju sve obrede.* Područje je modruške biskupije *nastanjeno s oko 15 tisuća katolika i oko 60 svećenika, koji bogoslužje obavljaju na staroslavenskom jeziku.*³³ Dakle, od početka 17. st. pa do 1684. ne spominju se na području senjske i modruške biskupije ni pravoslavni niti "grkonesjedinjeni". Međutim, uporno ponavljanje kako se crkveni obredi obavljaju na hrvatskom jeziku te poznavanje jedino glagoljice, koje su pismo "Hrvati dobili od sv. Jeronima", i to sve naglašeniije što se više vraćamo u prošlost, zaslužuje posebno povjerenje. Takvo bogoslužje i pismenost temeljne su društvene vrijednosti koje je u Hrvata obdržala upravo tradicionalna Hrvatska crkva.

Mnogobrojne analize posvećene društvenoj revitalizaciji Like i Krbave (središnje Hrvatske) opterećene su izostavljanjem dviju krucijalnih društvenih

³¹ M. BOGOVIĆ, *Sadržaj izvješća senjsko-modruških biskupa u Rim*, Senj. zb., 23, Senj, 1996, 170.

³² M. BOGOVIĆ, nav. dj., 168-169.

³³ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 167.

kategorija. Prvi i najznakovitiji nedostatak bio je uporno i dosljedno nastojanje pisaca da se izbjegne svaki spomen Hrvatske crkve, kojoj su pri kraju turske vladavine pripadali svi Hrvati (osim onih u Perušiću i Udbini - muslimani) i Srbi (osim onih u Metku - pravoslavci). Drugi podatak, također uporno nijekan, jest apstrahiranje postojanja srpske etničke zajednice, koja je upravo za turske vladavine postala predominantna u Krbavi, a brojčano skoro izjednačena s Hrvatima u Lici.

Iako analitičari u spominjana tri izvješća konstatiraju svu silu različitosti pa i kontradiktornih podataka, te razlike nisu značajne, a u najvećim dijelovima napisa podaci su ne samo sukladni nego i istovjetni. Radi lakše usporedbe podataka apstrahirat će se ono područje koje - prema 1. i 2. izvješću - još nije naseljeno. Tako će se Lika podijeliti od ponora do izvora istoimene rijeke na četiri zasebna područja i inače različita prema svojim demografskim karakteristikama krajem 17. stoljeća - Kosinj, Hoteš, Perušić i Bilaj.

a) *Kosinj*

Prvi dio Like čini prostor oko ponora istoimene rijeke gdje su smještena naselja Gornji i Donji Kosinj te Lipovo Polje. Radi pojednostavljenja u ovoj će se analizi cjelokupno područje zvati jednostavno - Kosinj. Taj kraj nedvojbeno je bio najslabije podvrgnut turskoj vlasti, jedno zbog toga što je od svih ličkih prostora bio najudaljeniji od turskog upravnog centra (Udbine), a drugo zato što je bio u izravnom dodiru sa Senjskom krajinom.

Kosinj, odvojen obroncima Senjskog bila od matice na sjeverozapadu - tradicionalno je središte hrvatske glagoljaške pismenosti. Kroz Kosinj se migriralo u Primorje i bježalo ispred Turaka; preko Kosinja se ličko stanovništvo vraćalo iz Primorja i Gacke na svoju djedovinu nakon izгона Turaka.

Demografska struktura Kosinja prema trima izvješćima je sljedeća:

1. 80 kuća katolika, 100 kuća shizmatika tj. pravoslavaca
2. 40 posjeda Hrvata, 40 kuća povratnika iz Kranjske, 100 (kuća) vlaha
3. Preko 50 katoličkih kuća (D. Kosinj), skoro 50 katoličkih kuća (G. Kosinj), a shizmatici zauzimaju jednako mjesto kao i katolici.

Podaci prema 1. i prema 2. izvještaju istovjetni su, ali uz pretpostavku da su Hrvati, tj. autohtono sesilno stanovništvo - katolici. Nema dvojbe da to zaista i jesu, iako su do tada zapravo pripadali Hrvatskoj crkvi, koja je ranije bila samostalna (nepodložena nijednoj nadbiskupiji), ali nedvojbeno i katolička. Povratnici iz Kranjske također su Hrvati, a zasigurno i katolici, jer su to bili i prije uskakanja u Kranjsku, pa tako i nakon povratka u Kosinj. Razlika u

njihovoj crkvenoj pripadnosti prije odlaska u Kranjsku od one nakon povratka u Kosinj znakovita je: prije izbjega pripadao je ovaj puk Starohrvatskoj (Katoličkoj) crkvi, dok je u Kranjskoj bio podvrgnut Rimokatoličkoj crkvi, kojoj su pripadali i ostali Kranjci. Prema 3. izvještaju ima nešto više od 50 katolika u Donjem, a nešto manje od tog broja u Gornjem Kosinju, dakle sveukupno oko stotinjak katoličkih kuća. To je dobar dokaz da je 3. izvještaj nastao nešto kasnije od onih prvih, jer je broj katoličkih povratnika povećan za nekih dvadesetak porodica nakon 1696., tj. u vrijeme intenzivnog povratka iz Kranjske i Primorja.

100 kuća shizmatika tj. pravoslavaca (1.), 100 vlaha (2.) zapravo je 100 porodica srpskih Vlaha (stočara) doseljenih u Kosinj nakon izbjega autohtonoga hrvatskog stanovništva u Kranjsku i Senjsku krajinu. Ti "pravoslavci" nedvojbeno su Srbi, oni *dobri vlasi v Hrvatih*, čiji su preci obdarili crkvu sv. Ivana u Velebitu iznad Počitelja, kamo bi se vratili ako bi se iz njihova zavičaja uklonio pravoslavni episkop i srpski doseljenici, prebjeci ispod mletačke vlasti. Očito su ti Srbi (osim Lipova Polja) više naselili Gornji nego Donji Kosinj, jednostavno zato što je Gornji Kosinj bio slabije naseljen nakon odlaska Hrvata u Kranjsku. Paroh (Hrvatske crkve) Nikola Uzelac voljan je *preselit se sa svojima u one krajeve i ostaviti zemljište Kranjcima*. Da se ti Vlasi (Srbi, shizmatici od Rima) nisu u tom vremenu vratili s ponora Like na zemlje oko njezina izvora, barem ne u većem broju, dokazuje podatak iz 3. izvještaja, gdje je registrirano, da *u kosinjskom kraju jednako prostora kao i katolici zauzimaju shizmatici. Imaju svog paroha koji ne ovisi ni o kome*.³⁴

Iako nema podataka da je Kosinj (Bužani) oslobođen prije godine 1689., tj. prije dolaska karlovačkoga generala Herbersteina u Perušić 25. srpnja iste godine, lako je pretpostaviti da je upravo Kosinj - od svih ličkih naselja - bio prvi oslobođen.

Spomen glagoljaške tiskare u Kosinju, koja je navodno ovdje radila još pred dva stoljeća, gdje su *tiskani ilirski (glagoljski) brevijari, kako se čita u bilješki na primjercima kojima se sada služe svećenici glagoljaši*,³⁵ snažna je

³⁴ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 113 i 114, o. 52. Ovo su trostruki "shizmatici", jer ne ovise ni o senjskoj biskupiji, ni o unijatskom episkopu iz Marče, a niti o pravoslavnom episkopu iz Metka. Oni su vjerojatno i prve žrtve predominacije nad ovim sljedbenicima iznemogle Hrvatske crkve u nadmetanju isusovaca i pravoslavaca. Njihov paroh ne ovisi ni o senjskom biskupu, niti je podložan (neuspostavljenom) jurisdikciji pravoslavnog episkopa. Crkvena je struktura starohrvatske crkve u tom vremenu derogirana hijerarhijom Rimokatoličke crkve, dok jurisdikcija pravoslavne nije još ni uspostavljena.

³⁵ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 113.

potvrda da se do turske okupacije te neposredno iza izгона Turaka, a možda i za njihove vladavine, tradicija glagoljaštva zadržala najduže u Kosinju.

U Kosinjskom kraju, prema 1. izvještaju, registrine su barem tri etnozajednice, dosta precizno odvojene po naseljima: *U Gornjem je 40 kuća pridošlica s kranjske granice*, koji su vjerojatno povratnici na svoju djedovinu. Iako se u Gornjem Kosinju ne spominje sesilno stanovništvo, teško bi se moglo pretpostaviti, da je taj kraj za vrijeme turske okupacije potpuno opustio, jer je narod *u ovom kraju nekada slavio Boga u sedam crkava*,³⁶ što može značiti jedino da je kraj i ranije bio dobro naseljen.

Spomen Vlaha u srednjem naselju (između Gornjeg i Donjeg Kosinja), koji se spore s Hrvatima iz Donjeg Kosinja i *prijete da će spor riješavati oružjem*, dobar je znak da su Vlasi - davnašnji doseljenici (mobilni stočari) sa srpskih etničkih teritorija iz Bosne - sačuvali ne samo rudimente svog etničkog podrijetla nego i pripadnost Hrvatskoj (katoličkoj) crkvi, od doseljenja u Liku još prije turske okupacije pa do kraja 17. stoljeća. *Svetu službu vrši i za katolike i za Vlahe paroh Nikola Uzelac podložan vlaškom episkopu Izaiji Popoviću u Marči*, jer je ovaj paroh katolik a istovremeno i Vlah čiji suplemenici nisu podložni unionističkom vladici. Paroh Nikola predstavlja zapravo rudimentami ostatak hijerarhije Hrvatske crkve u Vlaha kojoj su Vlasi pripadali i prije seobe iz Bosne u Liku. Vjerojatno su kosinjski Vlasi doselili u Kosinj iz medačkog okruga (Počitelja) tek nakon izbjega Hrvata u Kranjsku, što se naslućuje iz podatka da je paroh Uzelac voljan sa svojim narodom preseliti u Medak i *ostaviti zemljište povratnicima iz Kranjske*. Jedini uvjet tih srpskih Vlaha ("Rašana") tadašnjim vlastima je *da se ukloni iz Metka šizmatički biskup*, koji je tek nedavno dospio iz Dalmacije i počeo afirmirati pravoslavlje među ranije doseljenim Vlasima - zapravo Srbima - dotad isključivo vezanim uz crkvu sv. Ivana Krstitelja, izgrađenu još u 13. ili 14. stoljeću, poznatu kao "crkvice sv. Ivana Usika".³⁷

Dolaskom episkopa Atanasija Ljubojevića iz Sarajeva, sjedišta dabrobosanske episkopije, najprije u mletačke Kotare a zatim u Medak, pojavilo se u Lici pravoslavlje, i to najprije kod onih Srba koji su se posljednji naselili pod Velebitom u Lici. Nema podataka da je paroh Nikola Uzelac zaista i vratio

³⁶ M. BOGOVIĆ, nav. dj.

³⁷ *U Velebitu se primjećuje srušena crkva sv. Ivana Krstitelja, nekada i sada poznata po čudesima, kojoj katolici i šizmatički, pa i sami Turci, dolaze iz najudaljenijih krajeva i zavjetuju se.* (M. BOGOVIĆ, nav. dj., 112, op. 37.) *Ovi doseljenici, "dobri Vlasi v Hrvatih"... podižu i darivaju crkvu sv. Ivana (Usike) više Metka "u gori u Lici" kao svoju zadužbinu i osiguravaju joj prihode.* (B. GUŠIĆ, *Lika u prošlosti etc.*, HAK, Zbornik V, 56.)

svoje Vlahe na njihova očinstva, ali su "Kranjci", tj. Hrvati koji su se vratili iz Kranjske, ipak naselili svoju djedovinu u Gornjem Kosinju.³⁸ Prema tome, paroh Uzelac ostao je ne samo u Kosinju nego i pod crkvenim autoritetom ličkog natpota Marka Mesića.

Uklanjanje episkopa Ljubojevića nije tadašnjim crkvenim autoritetima, Marku Mesiću i Martinu Brajkoviću, bilo neki posebni problem, jer Ljubojević - iako je bio utemeljitelj Srpske pravoslavne crkve - nije tada u Lici imao brojne sljedbenike ni kod Srba, dok je Marko Mesić uza se imao sve Hrvate i veći dio srpskog naroda. Teško je pretpostaviti da je srpski metropolit proganjan iz Like naredbom iz Beča, jer je on upravo iz Beča dobio dozvolu za gradnju prvog pravoslavnoga žarišta u Carevini - Komogovine.³⁹

U Gornjem Kosinju je odmah nakon oslobođenja zatečena vjerojatno djelomično oštećena crkva sv. Jeronima, koja je popravljena najkasnije do godine 1700. Čini se, međutim, da je senjska biskupija pod utjecajem *Propagande* tu crkvu preimenovala u aktualnije ime, sv. Ante Padovanskog, iako je nešto ranije izgrađena drvena crkva u Donjem Kosinju upravo posvećena istom svecu. Tako je starohrvatska (ilirska) crkva promijenila ime sveca-zaštitnika. Nečiji je, valjda, bio interes, da se na taj način opstruira ime sv. Jeronima, praoca glagoljaštva, *crkvenog učitelja i zaštitnika "ilirske nacije"*. Čini se da pobjeda *Propagande* nad Hrvatskom crkvom i nije bila posve čista. Naime, spominjani "shizmatici" ne moraju biti (a vjerojatno i nisu) samo Vlasi (Srbi, Rašani) nego i Hrvati, za turske okupacije okupljeni oko Starohrvatske crkve sv. Jeronima u Gornjem Kosinju, koju su senjska biskupija i *Propaganda* usprkos "starim Hrvatima" preimenovala u crkvu sv. Antuna i tako je zapravo podvrgle istoimenoj novoj crkvi u Donjem Kosinju. Samo se na taj način može razumjeti činjenica da je kurat donjokosinjske crkve sv. Antuna bio podložan župniku u Gornjem Kosinju, a istodobno *vodi brigu i o vjernicima u Kuterevu. Mješovita crkveno-državna komisija 1769. kaže da je crkva sv. Antuna sagrađena na ruševinama stare crkve sv. Jeronima,*⁴⁰ što je jasan znak da je neposredno prije te godine izbrisano ime sv. Jeronima sa stare a obnovljene crkve u Gornjem Kosinju, čime je faktično izbrisana Starohrvatska crkva u ličkom epicentru glagoljaštva.

³⁸ Ove Kranjce *dovede pop Marko Mesić i knez Jerko Rukavina od Delnica, Broda i Moravica, gdje su bili podanici sad komorske, prije Zrinske gosposotine Brodske, pa ih nastaniše u Kalugjerovcu, Gornjem Kosinju, Mušaluku, Brušanih i po nješto još i po drugih mjestih.* (R. LOPAŠIĆ, *Pop Marko Mesić*, 61.)

³⁹ Usp. M. GRBIĆ, nav. dj., 243.

⁴⁰ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 114, op. 52.

Sl. 1. Panorama Otočca na razglednici iz godine 1917.

Kosinj je od svih ličkih krajeva najmanje bio pod turskom vlašću; posljednji je okupiran, a prvi je oslobođen od Turaka.⁴¹ U predturskom vremenu bio je Kosinj gotovo isključivo nastanjen hrvatskim etnikonom. Za vrijeme Turaka Srbi (Vlasi) su naselili Lipovo Polje i Mlavku te Gornji Kosinj, i to nakon iseljenja starosjedilaca u Gorski Kotar i Kranjsku, oko rijeke Kupe. "Kranjci" (zapravo, kosinjski Hrvati, povratnici iz Kranjske) pripadali su u dijaspori Katoličkoj crkvi, ali ne Starohrvatskoj (koje u Kranjskoj, izuzevši Belu krajinu, nije ni bilo), nego rimokatoličkoj. Starohrvatskoj su crkvi pripadali kosinjski Vlasi i Hrvati iz Donjeg Kosinja, a iz Gornjeg samo oni koji nisu bježali sa svojih ognjišta, a svi zajedno - i Hrvati i Srbi - okupljali su se oko crkve sv. Jeronima u Gornjem Kosinju. Očito su se Uzelčevi Vlasi preselili iz Metka u Kosinj prije dolaska sedamdesetak porodica srpskih Vlaha iz Ravnih kotara u Liku. Ti Vlasi (*Valachi seu Rasciani*) vjerojatno su naselili već opustjela imanja svojih sunarodnjaka, tada već kosinjskih Vlaha. Također je

⁴¹ Godine 1685. Senjani su *prodrli u Liku, pobili oko 3.000 Turaka, zarobili oko 300, oduzeli mnogo stoke, osvojili Perušić, pretvorili u prah i pepeo više od 25 turskih utvrda i kuća sa svim ambarima, i napokon sa sobom povelj preko 100 obitelji turskih podanika.* (F. J. FRAS, nav. dj., 117.) Prostor sjeverno od Kosinja bio je i prije tog vremena poprište između Senjana i Turaka, što također svjedoči Fras (str. 185) da su kod Brloga Senjani 1657. potukli 6.000 Turaka.

vjerojatno da su se obje ove migracije zbile tijekom prve polovice 17. st., tj. u vremenu ličkih buna 1603. i 1646.

b) *Hoteš*

Posebnu etnosociološku cjelinu čini narod nastanjen zapadno od rijeke Like i rječice Otešice. To su naselja Hoteš (Oteš!), Ostrovica (Buška), Pazarište, Klanac, Bužim, Brušani i Smiljan. Radi pojednostavljenja to će područje biti u analizi prepoznatljivo pod nazivom - Hoteš.

Prema 1. izvještaju u Ostrovici i Hotešu je 90 kuća katolika, prema 2. (uključujući i Pazarište) 96 kuća Vlaha iz Krmpota, a prema 3. u Brušanima je 20 kuća Hrvata-katolika, u Smiljanu 40 kuća Bunjevaca, 17 kuća shizmatika te u čitavom kraju *tada mnoštvo kuća katoličkih Vlaha ili Bunjevaca*.⁴² Posve je razumljivo da su katolici iz 1. izvještaja istovjetni s Vlasima iz Krmpota iz 2. uvećani za 6 kuća Pazarištana koji su istovremeno (kao i prvih 90 kuća) i Vlasi i katolici. 3. izvještaj samo potvrđuje ovaj jedinstveni etno-crkveni konglomerat: starosjedioci Hrvati-katolici u Brušanima, 40 kuća Bunjevaca te 17 kuća Srba (shizmatika) i četrdesetak (mnoštvo) kuća katoličkih Vlaha ili Bunjevaca, zapravo povratnika iz Senjske krajine.

Posve je sigurno da su "Vlasi iz Krmpota" prema 2. izvještaju, te "40 kuća Bunjevaca" i "mnoštvo kuća katoličkih Vlaha ili Bunjevaca" po 3., zapravo dotadašnji stanovnici Primorske krajine, koje su njihovi knezovi Jerko Rukavina i Dujan Kovačević doveli iz Jablanca, Sv. Jurja i Krmpota pri oslobađanju Like od turske vlasti između 1683. i 1685. Samo je u Smiljanu, prema biskupu Brajkoviću, registrirano 40 kuća Bunjevaca koji nedvojbeno vuku podrijetlo od Lovinčana, što se lako može zaključiti po prezimenima: Rukavine, Kovačevići, Tomljenovići, Pavičići, Račići, Mažurani, Miletići, Pejnovići, Zubčići, Brkljače, Čačići, Šikići, Prpići, Šarići, Špalji, Došeni, Pavelići, Babići, Budaci..., koja su se, barem neka, uspjela održati i očuvati kroz čitavo razdoblje turske vladavine, naravno - u zabitnijim dijelovima Lovinačkog kraja. Obitelji s navedenim prezimenima činile su više od polovice ukupne populacije koju su knezovi Kovačević i Rukavina povelili u oslobađanje Like. Poznato je da su ti narodni vođe živjeli u primorju pod mletačkom vlašću, na području zapadno od Lovinca - Rukavine u Ražancu, Kovačevići tek nešto sjevernije, u Podgorju. Obitelji koje su oslobađale Liku u vremenu od 1683. do 1685. darovale su starješini Jerku Rukavini *još i područja Brušana i tzv. očevinu, nasljedno dobro*

⁴² Usp. M. BOGOVIĆ, nav. dj., 113, o. 51.

Bužim,⁴³ što je dobar znak da Brušani nisu bili baština Rukavina, nego su ih zaposjeli - Jerko 1685., a njegov otac moguće 2-3 desetljeća ranije.

Očigledno su Lovinčani, bježeći ispod turske vlasti, naseljavali područja pod mletačkom vlašću, odakle su se pomicali pod okrilje Senjske krajine, dok su Hotešani i Smiljančani izravno uskakali na područje pod okriljem Senja. Ti "katolički Vlasi ili Bunjevci" vraćali su se dijelom na svoju djedovinu oko rijeke Like, a dijelom se - upravo preko Smiljana i Novog - nastojali vratiti na svoja pradjedovska ognjišta pod obroncima južnog Velebita koristeći se ratničkim i političkim potencijalima Senjske krajine i vojskovođe Marka Mesića.

Nameće se logičan zaključak da je cjelokupno okružje Hoteša u 1., 2. ali i u 3. izvještaju imalo posve isti broj stanovnika pretežno hrvatske etničke pripadnosti (osim onih 17 kuća u Smiljanu), koji su svi odreda katoličke vjere i pripadnici Starohrvatske crkve. Nema dvojbe da je Hoteš, uz Lovinac, (p)ostao posljednje uporište Hrvatske crkve u Lici. Znakovito je da Bunjevci iz ovog dijela Like - iako povratnici - nastavljaju njegovati svoje tradicionalne društvene vrijednosti. Oni zauzimaju najbolja polja, obnavljaju crkve sa "starim natpisima" i na tradicionalnim odnosima prema župniku.⁴⁴ U "izviještanjim vremenima" tražili su Hotešani župnika i našli ga u apologu Hrvatske crkve, župniku Šimi Zduni, koji se spominje u toj funkciji godine 1708.⁴⁵

c) Perušić

Kraj istočno od rijeke Like, od Kvarata na sjeveru do Barleta na jugu, bio je intenzivnije poturčen od ostalih dijelova Like. U perušićkom okružju - osim Perušića - smješteni su Mušaluk, Budak, Kaluđerovac, Široka Kula, Ostrvica (Lička) i Barlete.

⁴³ F. J. FRAS, nav. dj., 121. Naravno, ovdje se ne radi o "tzv." nego o pravoj očevini. Što se spominje očevina, a ne djedovina, može biti simptomatično. Možda su Rukavine tek u prethodnoj generaciji zaposjeli Bužim, a sigurno je da su ga napustili instalacijom turske vlasti u Bužimu sredinom 17. st.

⁴⁴ Povratnici u okružje Hoteša, Vlasi iz Krmpota i Sv. Jurja... uzdržavaju svog vlastitog dušobrižnika usprkos naredbi biskupa Glavinica, da župljani trebaju davati župniku desetinu, i to ne onakvu, kako se daje u Sv. Jurju i Krmpotama, gdje nemaju zemlje, nego onako, kako se daje u Oštarijama i Brinju. (M. BOGOVIĆ, nav. dj., 13.)

⁴⁵ Godine 1708. u Smiljanu je župnik Šime Zduna. Vjerojatno je on prvi župnik. (M. BOGOVIĆ, nav. dj., 113, o. 50.) Vjerojatno Šime Zduna nije prvi, nego posljednji smiljanski župnik koji je potekao iz Starohrvatske crkve. Poslije Šime Zdune (i Marka Mesića) u Lici je, pa tako i u Smiljanu, ustanovljena jurisdikcija senjske biskupije, tada podložene kaločkoj metropoliji i usto preparirane po "Komori" za vremena ugarskog primasa Leopolda Kolonića, a osobito kada je od 1712. veći dio Like inkorporiran u Vojnu krajinu. Tada je senjskom biskupijom upravljao Benedikt Ratkay, eksponent Beča, koji je radio na zatoru, a ne na afirmaciji Hrvatske crkve.

Po 1. izvještaju u ovom je dijelu Like (u Perušiću, Budaku i Širokoj Kuli) bilo 15 kuća starih kršćana (Budak), 30 kuća shizmatika, tj. pravoslavnih (Široka Kula), te 102 kuće pokrštenih Turaka u Perušiću, Budaku i Širokoj Kuli.

2. izvještaj donosi teško usporedive ali gotovo istovjetne podatke: 10 kuća starih kršćana koji nisu registrirani u Budaku (kao u 1. izvještaju), nego u Perušiću; 30 vlaških kuća, i to u Ostrvici, a ne u susjednoj Širokoj Kuli, gdje je (po 1. izvještaju) registrirano isto toliko shizmatika. U samom Perušiću zabilježeno je 56 novokrštenih, što je za svega 4 manje od (60) pokrštenih Turaka⁴⁶ po 1. izvještaju. U Širokoj Kuli zabilježeno je 12 obitelji novokrštenika, a u Budaku je registrirano 29 nastanjenih kuća koje su vjerojatno istovjetne s "30 kuća pokrštenih Turaka" iz 1. izvještaja. Broj pokrštenih Turaka u Perušiću i okolici gotovo je istovjetan po oba izvješća (po 1. - 102 kuće, po 2. - 97 kuća novokrštenika). Razlika od svega 5 kuća javlja se i kod starih kršćana (po 1. - 15 u Budimu, po 2. - 10 u Perušiću) pa je vjerojatno došlo do omaške pri preradi Mesićeva izvještaja, a ne pri njegovu evidentiranju zatečenog stanja.

3. izvještaj za područje oko Perušića ne donosi kvantificirane podatke, osim što spominje "20 kuća katolika Hrvata (*catholicorum chroatorum*) u Kaluđerovcu. Ovdje je nerazumljiv razlog zbog kojeg izvjestitelj (biskup Brajković) ne spominje "pokrštene Turke", iako je poznato da je senjski kanonik Ručić još 1689. pokrstitio u Perušiću 192 osobe. Senjski je kaptol početkom 1696. potvrdio da je samo u Perušiću pokršteno 55 *turskih kuća s 252 muške glave*.⁴⁷

Iako se u analizama za perušičko okružje pokušava opravdati prividno smanjenje broja stanovništva bijegom naroda k Turcima u Bosnu, ta migracija nema posebnu važnost za demografske promjene. Naime, s Turcima je vjerojatno napustio Liku samo onaj vladajući sloj koji je pomuslimanjen, dok je velika većina muslimana pokrštena, a Turci ionako nisu ni bili.

U razdoblju od prvog oslobađanja zapadnog dijela Like (1683. - 1689.) proces pokrštavanja muslimana vodio je isključivo Marko Mesić sa svoja dva kapelana, jednim iz Brinja, drugim iz Mušaluka. Tek 1689. (25. srpnja) Mesić je tražio pomoć od senjske biskupije, i to od generalnog vikara Stjepana Božića,

⁴⁶ Mile Bogović konstatira neslaganje između tih podataka, ali ipak ostavlja mogućnost da bi 56 novokrštenika (?) moglo biti istovjetno sa 60 kuća pokrštenih Turaka, navodeći da je bilo porodica u kojima je tek po jedan član pokršten. (Usp. M. BOGOVIĆ, nav. dj., 116, op. 16.)

⁴⁷ R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 53. Ta "neupućenost" izvjestitelja može se tumačiti dvojako: ili su u izvještaju namjerno ispušteni muslimani (dokument je zapravo "popis katoličkih župa i pravoslavnih parohija te vjernika jedne i druge crkve, koje nisu pripadale ni pod karlovački generalat niti pod ičiju drugu upravu"), ili je izvjestitelj raspolagao tek s podacima iz vremena prije 1689.

jer je upravo te godine biskupska stolica upražnjena smrću Hijacinta Dimitrija, dok Sebastijan Glavinić još u tom vremenu nije dobio papinu suglasnost.⁴⁸ U tom je razdoblju biskupske ovlasti obnašao kapitulami vikar Stjepan Božić. Neslaganje prvog ličkog misionara i senjskog arhiđakona Marka Mesića i vikara senjske biskupije Stjepana Božića, moralo je biti većih razmjera, jer se je u raspravu uključio i sam karlovački general, tada već ostarjeli Herberstein.⁴⁹

*Na pismo generala Herbersteina od 12. listopada god. 1689. kojim bješe zamolio vikara Božića, da ne smeta Mesića u poslu "misionara (vjerovjestnika)" u Lici, odgovara Božić generalu 16. listopada rečene godine, da Mesić ne samo po Lici i Krbavi, "pače po različnih mistih i državah nepristano prohodi, a plovanija njegova u neredu nalazi se, kako da je sam svoj prelat, i mene licet imerita sada vikara kapitulara spoznati ne će".*⁵⁰ Taj spor nije mogao biti formalne nego bitne, odnosno doktrinarni naravi, što se tek može naslutiti iz Markova pisma vikaru Božiću od 25. srpnja u kojem ga moli da mu *najde kadi doktrinu hrvacku*.⁵¹ Upravo je na "hrvackoj doktrini" bila utemeljena Hrvatska crkva, koja je svoje značenje izgubila u svim biskupijama osim u senjskoj i modruškoj, ali i u ovoj samo na oslobođenim prostorima Like i Krbave. U ostalim dijelovima ove biskupije carska je vlast i *Propaganda* sustavno potiskivala hrvatsku crkvenu doktrinu još od raseljavanja senjskih uskoka. Sukob između senjskog arhiđakona, propagatora hrvatske doktrine, i vikara, zastupnika latinaštva, bio je neizbježan, a vođen je upravo zbog doktrinarnih različitosti.

Posve novi odnos prema Marku Mesiću nastao je nakon kanonske potvrde Sebastijana Glavinića za senjskog biskupa, a osobito za Glavinićeva nasljednika Martina Brajkovića. Ta su dvojica iskazala više vjere u Marka Mesića i hrvatsku doktrinu nego u generalnog vikara i rimsku *Propagandu*.⁵² Posebno je važno

⁴⁸ Nakon smrti biskupa Dimitrija (1689) car je iste godine (19. travnja) imenovao Sebastijana Glavinića za senjsko-modruškog biskupa, ali ga je papa potvrdio tek 8. svibnja 1690. god. Carskim imenovanjem Glavinić još nije mogao preuzeti upravu biskupije, tek je uslijedio tzv. kanonski proces pa tek onda imenovanje sa strane Svete Stolice. (M. BOGOVIĆ, nav. dj., 107, o. 19.)

⁴⁹ General Herberstein umro je u Grazu 30. studenog 1689.

⁵⁰ R. LOPAŠIĆ, *Pop Marko Mesić*, 53. Marko nije mogao obnavljati kršćanstvo u Lici bez glagoljskih brevijara koji su još u 15. st. tiskani u Senjskoj krajini, a dva stoljeća kasnije pretiskani u Rimu u poznatoj redakciji Rafaela Levakovića, i tako bili "novi", za razliku od "starih", tiskanih početkom 17. ili još "starijih" koji su krajem 15. st. navodno tiskani u Kosinju, ili - što je vjerojatnije - kod Senja.

⁵¹ R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 52.

⁵² Vjerojatno bi ovdje trebalo potražiti razlog zbog čega je biskup Glavinić više od godinu dana čekao potvrdu iz Rima.

naglasiti da je senjski kaptol uvijek bio uz svoga arhiđakona, čak i onda kad se ovaj nije slagao s biskupskim zamjenikom.⁵³ To je razumljivo, jer su kaptoli rigidniji čuvari crkvene autonomije od biskupa, koje su često postavljali - osim papa - i vladari.

Očito je Marko Mesić pokrštavao muslimane privodeći ih u pod hijerarhiju starokatoličke, tj. glagoljaške, a ne latinaške, Crkve. Budući da je *Propaganda* zahtijevala od senjske biskupije da se novokršteni podvrgavaju latinskom obredu, za tu kongregaciju nisu bili prihvatljivi svjetovni svećenici Matija Tus i Matija Iličić, pa tako ni njihovo pokrštavanje Perušićana (muslimana), koje su obavljali služeći se "hrvatskim knjižicama".⁵⁴ Očito je Marko Mesić prvi povukao suptilan potez prema *Propagandi* tražeći nove svećenike, ali on preporučuje od ranije poznate kapucine - Marina Senjanina (Martina Brajkovića) i Izidora Brinjanina - *koji su iz ovih krajeva i znaju jezik naroda*.⁵⁵ Čini se da je Mesićev naum po kojem je nastojao angažirati svećenike koji su poznavali hrvatski crkveni obred i glagoljicu, i to na trošak Rima, bio već 1693. realiziran: *Propaganda je prihvatila da se za njihovo uzdržavanje plaća najprije 100 škuda, a poslije je dodala još drugih 100*.⁵⁶

Marko Mesić jedini je crkveni dostojanstvenik koji je revitalizirao Liku revitalizirajući oronulu Hrvatsku crkvu. Istina, on je još 1689. tražio od senjskog kapitularnog vikara Božića *licenciju i autokritet* da može ići u Liku i poučavati i krstiti Turke i molio da mu se pošalje pomoćnika i "hrvatskih knjižica". Ali Marko nije čekao "*licenciju*", *nego je odmah krenuo na posao*, zapravo, nastavio onaj koji je započeo prije šest godina. U svom je poslu lički arhiđakon bio posve samostalan i neovisan i od biskupije i od bečkog dvora, što je i ostao do kraja života.⁵⁷

Jedan podatak, kolikogod bio minoriziran u historiografiji, dobra je ilustracija drukčijeg odnosa biskupa Glavinića i Brajkovića prema Marku Mesiću od onoga kakav su gradili biskupi Bedeković i osobito Ratkay. Godine

⁵³ Marko Mesić je izabran *god. 1678. za arkižakna i kanonika senjskoga kapitula umjesto tada preminuloga kanonika Nikole Vladkovića*. (R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 33.) Marko je tek od 1692. prozvan i ličkim arhiđakonom: *Godine 1692. umrie posljednji biskupom senjskim imenovan vanjski arkižakan Petar Zorba; njegovo mjesto dobi Mesić te bude prozvan arkižakanom ličkim*. (R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 33.)

⁵⁴ Za Tusa i Iličića se kaže: *... nil studuerint practer illyricum Breviarium, et Misale, il solidi abillis in hoc principio potest sperari*. (Cit. prema M. BOGOVIĆ, nav. dj., 109.)

⁵⁵ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 110.

⁵⁶ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 108.

⁵⁷ Godinu dana iza Markove smrti senjski je biskup Benedikt Ratkay definirao crkvenu pripadnost Krbove i sjevernog dijela Like, dok je u južnom dijelu Like taj proces dovršen tek 1751, dakle poslije smrti Markova nasljednika Damjana Zdune.

1696. u Mušaluku se započela graditi kapelica *na čast sv. Marka, Mesićeva zaštitnika*. U istom mjestu je 1700. već dovršena crkva posvećena Duhu Svetome, koju je Marko namijenio za svoje vječno prebivalište, što se vidi iz sljedećega latinskog napisa: *Godine po Kristu 1700. a po ponovnom osvojenju Like i Krbave godine 11. crkva Duha Svetoga bi sagrađena od mnogo poštovanoga gospodina Marka Mesića, prvoga misionara u Lici i Krbavi, i arhidakona u istom zavičaju, i koji će - ako se Bogu svidi - ovdje biti i pokopan*.⁵⁸ Kronološki gledano, u Mušaluku je kapelica sv. Marka podignuta za vrijeme biskupa Glavinića, dok je crkva sv. Duha, u kojoj je trebao biti pokopan Marko Mesić, sagrađena za vrijeme biskupa Brajkovića. Za vrijeme biskupa Ratkaya umro je Marko, ali nije sahranjen u Mušaluku, nego u Karlobagu. Izgleda da je odlučujuće bilo ono što će se svidjeti njemačko-rimskim moćnicima, pa Marko nije pokopan u svome Mušaluku.

d) Bilaj

Najbrojniji demotik nastanjen oko gornjeg toka Like prema 1. su izvještaju "shizmatici ili pravoslavni" (po 30 kuća u Ribniku, Bilaju, Vrepcu i Metku te 60 u Novom). Prema 2. izvještaju shizmatički Rašani registrirani su u približno istom broju, ali ne i na istom teritoriju: 40 osoba (?) u Ribniku, 70 kuća u Metku te u okružju Novog 200 Vlaha. 60 pravoslavnih kuća u Metku i Vrepcu može se poistovjetiti sa 70 kuća medačkih Rašana, ali je dosta problematično onih 60 kuća "shizmatika, tj. pravoslavnih" u Novom iz 1., s "200 vlaha" iz 2. izvještaja. Naime, pojam "shizmatici ili pravoslavni" iz 1. izvještaja može jedino biti analogan izrazu "Vlasi ili Rašani" iz 2., dok se pod pojmom "Vlasi" (bez dodatka) mogu identificirati i Rašani, ali i Bunjevci, pa i drugi prebjezi. Zbog toga izgleda vjerojatnije da 1. izvještaj nije spomenuo "Rašane" (Srbe) na razmeđu Like i Krbave (oko Raduča), ili ih je registrirao tek nešto zapadnije (oko Ribnika), gdje ih je 3. izvještaj (oko 1700.) jedino i registrirao, nabrojivši u Počitelju 40 te u Metku čak 110 kuća, povezujući tako Raduč s Pločom i Liku s Krbavom, dodajući pritom još 120 "shizmatičkih" kuća.⁵⁹

⁵⁸ Cit. prema, F. J. FRAS, nav. dj., 159-160. U pismu od 2. lipnja 1706. kojim *određuje perušičkom župniku zemlju*, Marko Mesić se naziva "Pop Marko Mesić arkižakan Like i Krbave i misionar". (M. SLADOVIĆ, nav. dj., 306.)

⁵⁹ Teško je pretpostaviti da su se Srbi umnožili na bunjevačkom prostoru za svega nekoliko godina, ili pak da su srpski Vlasi napučili zemlje drevnih Čudomirića i Mogorovića oko Raduča i Ploče tek nakon povlačenja iz srednje Like. Izgleda, sudeći prema ubojstvu paroha u Raduču, da su Srbi pravoslavci potiskivali Srbe katolike, ili su ih barem nastojali prevesti u pravoslavlje.

Usporedbom podataka iz triju izvješća dobiva se jasna slika o migraciji srpskog etnikona iz Like u Krbavu. Iako nema podataka kada su "Rašani" naselili ličko polje Metku na zapadu, nije teško pretpostaviti da su to učinili za vrijeme turske vladavine. Jesu li Srbi zauzimali središnja lička naselja kao turski martolozi ili su ih naseljavali pri uzmicanju ispred turske vlasti, teško je suditi. Vjerojatno je njihova seoba bila uvjetovana s oba ova čimbenika.

Srbi su nastanjivali Liku i Krbavu i prije uspostave turske vlasti u ovim krajevima, i to prvenstveno planinske predjele Plješćevice i južnog Velebita. Moguće je da su se još u tim vremenima susretali srpski Vlasi s hrvatskim Morlacima. Ovi su drugi još 1388. spomenuti u Senjskom statutu: ... *kada Morlaci izlaze iz gore i idu prema Gacki, mogu ostati dva dana i isto toliko noći na senjskim pašnjacima, a isto toliko vremena kad se vraćaju u brda.*⁶⁰ Budući da srpski Vlasi nisu ni u 15. st. dosegli do Senja, ovdje su spomenuti hrvatski Vlasi, koji su spomenuti i u nadarbini crkvi sv. Ivana Krstitelja na Velebitu iznad Metka. Međutim, jedan zapis na kamenu pred Vlačkom peći južno od Krmopot kod Senja, za koji se pretpostavlja da je nastao u 16. ili 17. st., ne ostavlja nikakvu sumnju da mu je tvorac samouki pisar koji je potekao izvan glagoljaškog prostora i koji se služio njemu jedino poznatim pismom - ćirilicom (bosančicom), što su je donijeli srpski Vlasi iz središnje Bosne. Neki Marković Mio uklesao je svoje ime među mnoge glagoljaške kamene zapise i time stvorio *najzapadniji kameni spomenik s bosančicom što je pronađeno u Hrvatskoj.*⁶¹

Turske su vlasti vjerojatno bile tolerantnije prema Srbima nego prema Hrvatima. Razlog za takav odnos Turaka prema jednim i drugima mogao bi se tražiti u načinu življenja "raje"; dok su Hrvati pretežno živjeli od zemljoradnje, Srbi su prioritetno bili stočari. Do pod kraj 17. st. Srbi su se prosuli po čitavoj Krbavi i Lici. Povratkom uskočkih potomaka iz Senjske krajine Srbi su se djelomično povukli iz zapadne Like prema Krbavi napuštajući pritom Kosinj i Hoteš, a naseljavajući Raduč, Ploču, Bruvno... te Krbavu, u kojoj su se Hrvati zadržali tek u Podlapači, Boričevcu i u sjevernom dijelu Krbave.

Svakako je pokret Srba iz Like u Krbavu bio najintenzivniji u posljednjim godinama 17. stoljeća. U tom vremenu Srbi gotovo potpuno napuštaju područja s lijeve obale Like (Smiljan, Novi), povlačeći se preko Bilaja i Metka. Ta seoba nije potaknuta nastojanjem Srba da se podvrgnu turskoj vlasti (Marko Mesić i karlovački generali jednako su i Hrvate i Srbe povelili na oslobađanje Like i Krbave!), nego sve intenzivnijim povratkom potomaka ratobornih uskoka,

⁶⁰ L. MARGETIĆ - P. STRČIĆ, *Senjski statut iz 1388.*, Senj. zb. 12, Senj, 1985-87, 77.

⁶¹ A. GLAVIČIĆ, *Arheološki nalazi iz Senja i okolice (V)*, Senj. zb., 9, Senj, 1981-82, 89. Šefik Bešliagić (Diadora, sv. 8, Zadar, 1975) datira taj natpis bosančicom na početak 17. st.

odnosno Bunjevaca, iz Primorja u svoj zavičaj. Naseljavanje Srba u Krbavi stimulirala je, nedvojbeno, i austrijska vlast, koja je ovdje uspostavljena pedesetak godina prije nego u južnoj Lici, jer je time stvarala kordon za obranu od povratka Turaka iz susjedne Bosne.⁶²

Tek nakon te srpske seobe na Krbavi je došlo do izmjene etničkog sastava stanovništva. Krajem 15. st. došlo je do genocida hrvatskog naroda na Krbavi, dok su za dvostoljetne vladavine Turci uništili ili protjerali sve one koji se nisu pokorili njihovoj vlasti. Izgonom Turaka Krbava je tako reći ostala pusta. Osim u Lici, i u Krbavi se je, na prostoru od Podlapače i Udbine do Boričevca kod Lapca, zasigurno zadržalo nešto Hrvata koji se nisu pomicali sa svojih kućišta, jer su registrirani na svojim staništima i u postmigracijskom periodu. Seoba krbavskih Hrvata (Bunjevaca?) nije registrirana, ali je spomenut njihov povratak u Udbinu, Podlapac i Mutilić.⁶³ Povratak davno prognanih Hrvata bio je daleko slabijeg intenziteta u Krbavu nego u Liku, jedno zbog toga što su Krbavci napustili pradjedovska ognjišta nešto prije Ličana, a drugo zato što su Krbavci pretežno bježali u Gacku i Brinjski kraj te se u plodnim ravnica trajno udomačili.

3. *Katolički Vlasi ili Bunjevci*

U južnom dijelu Krbave i u središnjem dijelu Like, a najizrazitije u južnom dijelu Like, oko Lovinca, spominje se posebni demotik poznat pod sintagmom "katolički Vlasi ili Bunjevci". Posve je transparentno da su Bunjevci potekli iz hrvatske etničke zajednice. Ovdje se dodatkom "Vlasi" zasigurno ne definira etnička nego demotička zajednica. Bunjevci su postali Vlasi onog trenutka kada su prihvatili vlaški način života. Bježeći ispred turske sile lovinački su Bunjevci jednim dijelom izbjegli preko Velebita na mletačko područje, dok je veći dio uskočio preko Perušića i Hoteša u Senjsku krajinu. Međutim, ti uskoci, za razliku od prebjega iz Kosinja u Kranjsku, nisu "zaboravili" svoj starohrvatski identitet, nego su u novoj domovini nastavili njegovati svoje stoljetne tradicije. To su nešto lakše činili od ostalih Ličana, jedno zbog nešto

⁶² Zanimljivo je da tijekom tih masovnih preseljavanja, bojeva s Turcima te buna protiv austrijske vlasti, nije zabilježen nijedan slučaj međusobnog sukoba Hrvata i Srba.

⁶³ Julius Fras registrira povratak Krbavaca iz sjeverne Gacke: *Brinjaci i Stajničari pod vodstvom Nikole Holjevca i Stjepana Pezelja naselili su sela Udbinu i Podlapac, ... neki pak predvođeni znamenitim Marijanom Kneževićem (...) selo Mutilić.* (J. FRAS, nav. dj., 121.) Iako ni ovdje nije spomenut povratak Krbavaca, nego je registrirano tek primarno naseljavanje Brinjaka i Stajničara u Krbavu, nelogično bi bilo pretpostaviti da bi se domorodačko stanovništvo Gacke selilo iz plodnih ravnica u krbavske vrelti, napuštajući poljodjelstvo, a prihvaćajući se stočarstva.

veće udaljenosti od austrijskih političkih središta moći, a drugo zbog postojanja starohrvatskih crkvenih i političkih institucija u Senjskoj krajini.

Spomen katoličkih Vlaha ili Bunjevaca, doseljenika u Lovinac (80 kuća) i Smiljan (40 kuća) te "mnoštvo kuća katoličkih Vlaha ili Bunjevaca" pod Pazarištem, Ostrvicom i Hotešom, evidentiranih u 3. izvještaju - nametnuo je još nedovršenu raspravu o posebnoj društvenoj zajednici - po etnogenezi, kulturnom obrascu i crkvenoj pripadnosti - specifičnom demotiku. Unatoč spomenu Bunjevaca kao doseljenika (a ne povratnika) u Liku, gotovo je nevjerojatno da bi se mogla organizirati neka skupina koja bi primarno naseljavala u tom vremenu evidentno naseljeno područje. Vjerojatnije je da su se Bunjevci tada vraćali u svoju postojbinu, iz koje su se njihovi preci razbježali, ne samo po sjeverozapadnoj Dalmaciji i Hrvatskom primorju nego i u Pokuplje, Slavoniju i Bačku. Koliko se dugo obdržalo sjećanje na te bunjevačke migracije, najbolje govori podatak da taj narod nastanjen u senjskom zaleđu i početkom 19. st. *živo drži u uspomeni, da ima najbližih srodnika oko Lovinca u Lici i oko Subotice u Ugarskoj*.⁶⁴

Bunjevci su počeli intenzivnije napuštati Liku ("bježati ispod turske sablje") nakon neuspjelog ustanka protiv ličkog sandžak-bega početkom 17. st. Poznato je da *u dogovoru sa Zrinskim 1605. pedesetak obitelji prelazi u Lič kod Fužina (1627. preselilo ih se još dvadesetak)*.⁶⁵ Većina ličkih Bunjevaca našla je utočište kod svojih sunarodnjaka u Ravnim kotarima (Zelengrad, Benkovac, Zemunik i Poličnik) te oko rijeke Zrmanje. Nema sumnje da su Bunjevci nastavili plemensku genezu hrvatskih praplemena, posebno Čudomirića, jer se u svom najranijem spomenu susreću isključivo na prostoru koji je ranije nastavalo to hrvatsko vladalačko pleme, tj. oba obronka južnog Velebita te Pozrmanje i sjeverni dio Ravnih kotara.⁶⁶

⁶⁴ G TOMLJENOVIĆ, *Bunjevački dijalekat zaleda senjskog s osobitim obzirom na naglas*, Senj. zb., 10-11, Senj, 1983-84, 163.

⁶⁵ *Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 2, Zagreb, 1982, 563. Senjski kapetan Daniel Frankol izveo je iz Zemunika izbjeglice iz "Ličkog sandžaka" i preko Starigrada (kod Paklenice), Baga i Jablanca doveo u Senj *oko 700 ljudi, među kojima je bilo 200 izabranih i svakom oružju vještih vojnika. Ti su preseljenici povelili sa sobom i oko 20.000 stoke sitne i krupne...* (S. PAVIČIĆ, *Prilozi nepoznatoj prošlosti grada Senja i okolice*, Senj. zb., 2, Senj, 1966, 347.)

⁶⁶ Zanimljivo je da se prebjezi, preseljeni 1685. iz Like, odnosno *iz okolice Bunića i Vrepca*, u mletačku Dalmaciju, ne spominju pod imenom "Bunjevci", nego "shizmatički Grci". Izgleda, barem prema nazivu, da su lički Srbi bježali iz Like (sa staništa hrvatskog praplemena Mogorovića) u Dalmaciju ispred onih Bunjevaca koji su se pod vodstvom Marka Mesića vraćali u Liku iz Senjske krajine. Pritom su se služili onim istim putovima kojima i Bunjevci početkom istog stoljeća kada su tražili spas u mletačkoj Dalmaciji.

Sl. 2. Pogled na Karlobag s gradine Vidovgrad - Drvišica (snimak oko godine 1935.).

Povratak Bunjevaca iz Dalmacije u Liku intenziviran je nešto poslije povratka onih koji su nastupali iz Senjske krajine, ali je dosta vjerojatno da su se neki "dalmatinski" Bunjevci sami organizirali i vratili u svoju pradjedovinu već iste godine.⁶⁷ U tome treba tražiti razlog zbog kojeg Julius Fras, poznati

⁶⁷ *Stojan Janković provali već god. 1685. u Gračac pa je sreća bila po tamošnje Turke što mogoše još u dobar čas uzmaknuti.* (R. LOPAŠIĆ, *Pop Marko Mesić*, 37.) Stjepan Pavičić veoma je suptilno opisao povratak Bunjevaca u Liku iz Hrvatskog primorja i Dalmacije.

Prvi su bili oni iz Liča, iz Krmpota, Krivoga Puta, Mrzloga Dola, Senjske Drage, i Sv. Jurja... Najveći njihov broj unići će u onu seobu koja će naseliti Pazarišta, a sudjelovat će i u naseljavanju Smiljana i Lovinca.

Drugo područje koje je dalo naseljenika u tom kretanju bilo je ono u južnom dijelu Podgorja na tlu Senjske kapetanije i u susjedstvu na mletačkoj strani oko Nina, Ljupča, Ražanca, Radovina, Posedarja i Novigrada. Ta će se seoba uputiti najprije u Podgorje a odonud će neki iz nje unići u naseljavanje Smiljana i Lovinca.

Treće područje tih naseljenika nalazilo se na starom turskom dijelu s lijeve strane Zrmanje oko Medvide, Zelengrada, Jasenice, Karina i Zemunika. Oni su kretali uglavnom putom na Obrovac, Sv. Rok i Lovinac. Većina tih naseljenika prošlo je kroz Velebit u Liku, te ih je samo mali dio ostao u Podgorju. (S. PAVIČIĆ, *Raseljavanje starosjedilaca i doseljenje Bunjevaca u Senjski kraj*, Senj. zb., 2, Senj, 1966, 370.) Prema Pavičiću, talijanski pisac Foscolo spominje da je *Bukovica dolina od Obrovca do Visovca, a Krmpote da su u njoj najznačajnije mjesto. Tako i Coronelli napominje da su Krmpote kraj između Karina i Zelengrada.* (S. PAVIČIĆ, nav. dj., 348.) Dosta je vjerojatno da su Krmpočani ogranak Bunjevaca koji su potekli iz krajeva istočno od Lovinca. I Krmpočani su kao i Bunjevci nastavili genezu Čudomirića nastavajući oba obronka

povjesničar Vojne krajine, uopće ne spominje sudjelovanje Carevine u oslobađanju jugoistočnog dijela Like. Očito su se Lovinčani sami oslobađali ustajući protiv turske vlasti pod vodstvom Vida Kušata, a s vojskom Marka Mesića susreli su se prvi put pri sukobu s Turcima u Pločanskom klancu 1692. Turci su, naime, prethodno prodrli do Novog i Divosela, gdje su pljačkali, a plijen im oteali Ličani sačekavši ih u Pločanskom klancu.⁶⁸

Najjužniji dio Like (teritorij oko rječice Ričice) u 1. izvještaju nije ni spomenut, dok je u 2. tek registriran kao nenastanjen. 3. je pak izvještaj donio čitavo bogatstvo podataka prema kojima je stvoren dojam da je taj kraj naseljen tek između 1696. i 1700.

1. je izvještaj, spomenuvši tek kršćanske straže prema turskoj državi, na Udbini i Gračacu, precizno definirao geostrateško područje Lovinca, što je jasan znak da Turci u tom vremenu nisu vršili pljačkaške niti osvajačke prodore zapadno od Plješivice.

U 2. je izvještaju taj kraj - osim 50 kuća vlaških Rašana u Raduču - registriran nenastanjenim, što može značiti da je u tom vremenu stvarno to i bio, ali i da izvjestitelj nije raspolagao s podacima o povratku raseljenih s mletačkog područja, nego tek s onoga pod kontrolom Austrije pa je registrirao samo straže u Lovincu. Ta je druga verzija vjerojatnija, osobito ako se pretpostavi da izvjestitelj (kanonik Brajković) nije još tada imao crkvenu vlast nad južnim dijelom Like, niti je bila definirana granica između Venecije i Austrije.

Prema 3. već je sagrađena *crkva sv. Mihovila za 80 kuća katoličkih Vlaha ili Bunjevaca, koji imaju svoga župnika*.⁶⁹ U tom je vremenu nastanjen i južni dio Lovinačkog kraja (južno od Ričice), dok se oko ponora spomenute rječice (*pod Lovincem*) nalazi oko 30 kuća shizmatika. Postojanje dviju crkava, ali samo jednog župnika, i to nedvojbeno u Lovincu, a ne u Svetom Roku ili Ričicama, te potreba izgradnje još jedne crkve, potvrda je da je taj kraj nastanjen i prije upućivanja 1. i 2. izvještaja, tj. prije godine 1695. Mnoštvo turcizama, pa i toponima na iskvarenom turskom jeziku, snažno potvrđuje da je za

Velebita. Jedina je razlika što su Krmpočani najprije migrirali u Dalmaciju, dok su neki Bunjevci također iseljavali u Dalmaciju ili Podgorje, dok su većinom preko zapadnog dijela Like uskakali izravno u Senjsku krajinu.

⁶⁸ Turke su *opljačkani ljudi dočekali* (ist. D. P.) u *Pločanskom klancu napali ih i potukli*. (F. J. FRAS, nav. dj., 151.) Turke nisu mogli *dočekati* Novljani i Divoselčani, nego su ih mogli tek slijediti, a dočekati oni koji su obitavali u Lovinačkom kraju. Smrt nekog Vrkljana, navodno iz Pazarišta, nešto govori. Vrkljani su autohtoni Lovinčani (Svetoročani) čije prezime nije zabilježeno u primarnim bunjevačkim seobama.

⁶⁹ U *ovoj župnoj crkvi koju je 1704. dao sagraditi natpop Mesić kao poglavar Ličke pukovnije, pripadaju još i sela Vranik, Vagan, Smokrić i Cerje*. (F. J. FRAS, nav. dj., 150.) Isti pisac navodi (str. 101) da je lovinačka crkva osnovana godine 1690.

dvostoljetne turske vladavine taj kraj bio permanentno naseljen kršćanima.⁷⁰ Pojava "katoličkih Vlaha ili Bunjevaca" u Lovincu, najudaljenijem kraju - kako od Karlovca tako i od Senja, te izvan Krbave pa time izvan dosega komorske uprave, i izvan jurisdikcije senjske biskupije - u hrvatskoj je historiografiji tek djelomično elaborirana.

"Grad Lovinac" prvi se put spominje godine 1509. u ugovoru između knezova Ivana Karlovića i Nikole Zrinskog, ali je Lovinac nastao mnogo ranije. *Ruševine "grada" Lovinca vide se još na brdu Cvituša. Grad bijaše okružen 1 metar debelim zidom, a imao je oblik pačetvorine (dug 33, a širok 19 metara). Unutar zidova razabiru se ostanci dviju kula.*⁷¹ Julius Fras registrira Lovinac kao naseljen i prije 1691., zapisavši da su u tom vremenu tek naseljene Ričice, Štikada i Cerje te Sveti Rok. Lovincu pripadaju još i sela Vranik, Vagan, Smokrić i Cerje. *Sv. Mihovil, ... mjesto, koje su na temelju dopuštenja već spomenutog Mesića naselile obitelji Kovačević, Krpan i Brkić iz Karlobaga.*⁷² Iz toga se da zaključiti da je Lovinac bio nastanjen dosta prije nego su spomenute obitelji nastanile prostor između samog Lovinca i Vranika, dok je Lovinac očito i prije naseljen. Simptomatična su i dva Frasova podatka o izgradnji župne crkve u Lovincu - godine 1690. i 1704. Pitanje je kakvog bi imalo smisla graditi župnu crkvu 1690., a tek godinu ili dvije kasnije naseljavati župno mjesto.

Početakom 18. st. - prema 3. izvještaju - u Lovincu se javlja potreba da budu *dvije župe jer su i dvije crkve, a po sredini je rijeka pa su ljudi slabo povezani.*⁷³ Rijeka koja odvaja Lovinčane okupljene oko crkve sv. Mihovila, od onih pod Velebitom kod crkve sv. Roka, može biti jedino Ričica (Ričina). Fras donosi podatak, da je upravo Sveti Rok nastao pod *razrušenim gradom zvanim*

⁷⁰ U Velebitu iznad Svetog Roka i danas postoji zaselak Plana Balenova, ili - kako ga naziva autohtono stanovništvo - Plana Balenska, gdje nema drugih prezimena osim Balena. Teško je pretpostaviti da je to selce nazvano po Balenima koji su doselili iz Senjske krajine i primarno naselili upravo najzabitiji dio Like, i to upravo u vremenu kad su najplodniji lički areali bili oslobođeni od Turaka i kada se Baleni spominju i u drugim dijelovima Like i Hrvatskog primorja. Vjerojatnije je da su neki Baleni odavde pobjegli nakon što su lički kmetovi zauzeli Ribnik, odakle su uskočili bježeći ispred paše Banjalučkog u Senjsku krajinu 1609. (Usp. R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 26.) Baleni su registrirani iznad Stinice u Primorskoj krajini, gdje i sada postoji zaselak Balenska (više Živih bunara kod Stinice) te selce Baleni ispod suvremene ceste, koji su toponimi očito izvedeni od prezimena Balena, ali onih koji su uskočili u primorsku krajinu, dok je u imenu Plane Balenove sačuvana tradicija onih Balena koji su opstali pod turskom vlašću.

⁷¹ R. HORVAT, *Lika i Krbava*, MH, Zagreb, 1941, 69.

⁷² F. J. FRAS, nav. dj., 150.

⁷³ Cit. prema M. BOGOVIĆ, nav. dj., 112, op. 39.

Lovinac,⁷⁴ spomenuvši još dvije ruševine, Cvitušu i Patrovaču: *Nije se moglo ništa poblizje doznati o tim dvjema ruševinama jer je istraživanje u tom pravcu onemogućilo pritajeno praznovjerje običnoga puka.*⁷⁵ Teško je pretpostaviti da bi samo "pritajeno praznovjerje" spriječilo moćne austrijske vlastodršce da kopaju po tisućljetnoj lovinачkoj tradiciji; vjerojatnije je da su se Lovinčani i tada koristili djelotvornijim sredstvima. Lovinac je nakon povratka uskoka postao najrigidnije bunjevačko središte u Lici, a župna crkva u Lovincu, posebice nakon smrti Marka Mesića i nastupa Damjana Zdune, postala je sjedište "kršćanske" tj. Starokatoličke crkve za jugoistočni dio Like. Ovdje se moramo upitati, ne samo koje su to društvene silnice utjecale da Lovinac zadobije primarnu ulogu u razvitku crkvenih i političkih odnosa u Lici nego i koje su to povijesne vrijednosti ovoga dijela Like da bi Lovinčani mogli odgovoriti takvom izazovu.

Lika, zajedno s Krbavom i Gackom, spominje se još u 10. st. kao posebna geopolitička cjelina kojom vlada ban.⁷⁶ Za vrijeme Hrvatskog kraljevstva, tj. do kraja 11. st., u Lici je, kao i u ostalim dijelovima hrvatske države, crkvene poslove obavljao hrvatski biskup (*Episcopus chroatorum*). *On je zadobio mnoge parohije, a imao je imanja i posjede gotovo po čitavom Hrvatskom kraljevstvu, jer je bio kraljevski biskup i pratio kraljevski dvor, te je bio jedan od prvaka dvora.*⁷⁷

Na pokrajinskom crkvenom sinodu, održanom 1185. u Splitu, lička je parohija (*parochia*)⁷⁸ razdijeljena između dviju, odnosno triju biskupija. Jedna

⁷⁴ F. J. FRAS, nav. dj., 151. Prema Frasu, Stari Lovinac bio je iznad Svetog Roka, dakle sjeverno od Ričice, odnosno na mjestu današnjeg Starog Sela smještenog između Svetog Roka i Raduča.

⁷⁵ Patrovača, vrh Volarice između Lovinca i Varoša, naselja koje su tako nazvali Mađari prije turske okupacije, vjerojatno i danas krije u svojim vrljetima ostatke ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti i drevnih Čudomirića. (Možda je ovaj "Varoš", odnosno "Stari Lovinac", samo drugo ime za famozni *Chetilavacium*, koji je kralj Bela IV. zapovedi negdi od 1262 do 1268 ljeta banu Rolandu da ako po Lici najde koje mjesto pusto i bez gospodara, da to da crkvi i biskupu Ninskomu. (CRNČIĆ, nav. dj., 113.) Dvo- i troprutasta ornamentika koja je ugrađena u recentne zidove pravoslavne crkve u Volaricama ponad Vrepa, možda potječe s lovinачke Volarice? (Usp. A. HORVAT, *Povodom prvog nalaza pletera u Lici*, Bulletin JAZU, 3, Zagreb, 1959, 161-168.)

⁷⁶ Usp. *Konstantin Porfirogenet, O upravljanju carstvom* (Priredio M. Švab, preveo N. Tomašić, AC, Zagreb, 1994, 82).

⁷⁷ Toma Arhidakon, *Kronika*, (Čakavski sabor, Split, 1977) 46.

⁷⁸ Suvremeni pisci svakako su se domišljali da izraz "parohija" latiniziraju. *Ono što izvori XII. st. nazivaju "parochia" ne odgovara današnjem izrazu "župa". Šišić upotrebljava izraz "arhidakonat" (...) koji je udomaćen u zagrebačkoj crkvenoj terminologiji... Budući da su na čelu tih "parochija" po splitskoj metropoliji bili arhiprezbiteri, najbolje ih je nazvati "arhiprezbiteratima". (S. KOVAČIĆ, *Splitska metropolija u XII. st.* (Krbavska biskupija etc), 21,*

polovica pripala je tada obnovljenoj ninskoj biskupiji, dok je druga polovica - prema trogirskom primjerku sinodalnih akata - dodijeljena krbavskoj, a prema splitskom - senjskoj biskupiji.⁷⁹ Splitski pokrajinski sinod nije održan s ciljem da se definiraju biskupske dijeceze, nego da se preko Krbave poveže Dalmacija s Ugarskim kraljevstvom, jer je put preko Bosne bio zapriječen uspostavom Kulinove države. Sinodom je ravnao navodni splitski nadbiskup, a zapravo kaločki metropolit Petar Ugrin.

Krbavska je biskupija utemeljena na središnjim dijelovima dotadašnje hrvatske biskupije, ali krbavski biskup nikad nije rezidirao u Krbavi, nego (s početka) u Splitu, a kasnije sjeverno od Krbave. Već krajem 13. st. krbavska je biskupija postala opet dio hrvatske biskupije (s biskupskim sjedištem u Senju), a od 1460. i formalno pripojena modruškoj (kasnije, senjskoj i modruškoj) biskupiji. Od tada je krbavska biskupija ostala tek kao naslovna sve do 1655., kada je kralj Ferdinand III. podijelio krbavsku biskupiju Ivanu Salixu (Selišćeviću), a zatim i drugima do 1667., tj. do sjedinjenja senjske i modruške ili krbavske biskupije.

God. 1341. krbavski biskup Radoslav podijelio je oproste crkvama sv. Mihovila u Lovincu i sv. Marije u Ostrvici.⁸⁰ Simptomatično je da biskup Radoslav izdaje tu povelju preko senjskog kaptola za crkve koje su do tada bile pod jurisdikcijom ninskog biskupa. Zbog toga se logičnije čini da je Radoslav bio univerzalni hrvatski, a ne tek krbavski biskup. Tu hipotezu kao da potvrđuje činjenica da je za Radoslavova biskupovanja senjska biskupska stolica redovito prazna.

Za vrijeme turske vlasti (1527. - 1683.) neke su ličke crkve pretvorene u džamije, dok ih je većina uništena ili barem nagrižena zubom vremena. Međutim, većina stanovništva, koje je opstalo pod otomanskom vlašću, i dalje je pripadalo staroj Katoličkoj crkvi i tako obdržalo kršćanstvo, zbog čega su se i

o. 57. Kako se iz tog napisa vidi, "parohija" se spominje čak i u 18. st. i potpuno odgovara latinskom (zapravo, grčkom) "*arhidakonat*".

⁷⁹ Posljednja dva stoljeća vode se rasprave, koji je od ta dva primjerka donio ispravne podatke. Stariji su se povjesničari češće odlučivali za "trogirski", dok sadašnji više vjeruju "splitskom" primjerku. Prema našem (još neobjavljenom) radu oba su spomenuta primjerka proizvod splitske nadbiskupije i njezina prelata Tome Arhidakona. Toma je "splitski" primjerak sročio nešto prije 1248, tj. prije odobrenja pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu da se u njegovoj biskupiji crkveni obred služi na hrvatskom jeziku uz uporabu glagoljice. "Trogirski" primjerak nastao je nakon spomenute godine, istodobno kad je prerađena "Veća" *Historia Salonitana* i tako napravljena "Manja" historija salonitansko-splitskog pontifikata.

⁸⁰ *U Ostrvici ili Ostrovici biaše ona crkva Sveti Mihovil, i to ne pod Senjsku, kako Farlat sudi, nego pod Ninsku biskupiju.* (CRNČIĆ, nav. dj. 105.) Čini se da i Crnčić "krivo sudi", jer je crkva sv. Mihovila vjerojatno bila u Lovincu, a sv. Marije u Ostrvici.

nazivali - kršćani. Nakon oslobođenja Like biskupi Dimitri (1681. -1689.),⁸¹ Glavinić (1690. - 1699.) i Brajković (1700. -1704.) bili su tolerantni prema starim kršćanima, koje su povjerali na crkvenu skrb arhiđakonu Mesiću.⁸² Nešto manje uvidavnosti pokazivao je biskup Bedeković (1704. -1712.), dok je Ratkay sustavno progonio stare kršćane i zatirao tradicije Hrvatske crkve. Međutim, upravo je nesnošljivost biskupa Ratkaya stvorila pretpostavku da ostanu zapisani podaci o postojanju starokršćanske zajednice u Lici, te da je bila odijeljena i od narastajućeg pravoslavlja i od modernih rimokatolika. Tako *Adam grof Ratkaj oduševljeni za razširenje katoličanske vere ponimaše razprostranjenje nesjedinjenih vernikah zlokobnom sgodom osobito po Lici i Krbavi, gde se u Medku i vladika okučio biaše.*⁸³ Odmah zatim Sladović registriira i drugu crkvenu zajednicu, koja nije poistovjećena s pravoslavnom: *Katkada je i senjski biskup hrišćanske župe po svojem arcižaknu podelivao te sebično i simonsko prodavanje parokijah i protopopijah smetao.*⁸⁴

Na saboru "hrišćana" održanom g. 1712. u Mušaluku sabor saborisaše i arcižaknu Mesiću uspomeno pismo predadoše, da oni drugog misionara po Lici i Krbavi osim njega nespoznaju a još manje kapucinah trebaju, kano koji tobože

⁸¹ Uloga biskupa Dimitrija u njegovanju i zaštiti tradicija Hrvatske crkve nije cjelovito istražena. Rođen je u vinodolskom Kotoru, kraju poznatom po glagoljaškoj kulturi. Biskup Dimitri savao je u Bribiru god. 1683. posljednji sinod Hrvatske crkve. Nema sumnje da je raspolagao s bogatim arhivom modruške biskupije smještenom u Belgradu kod Grižana. *Čuvao se tu i znatan dio spisa staroga kaptola krbavskoga i modruškoga. Taj je arhiv spalio oko god. 1830. kanonik senjski, prije grižanski župnik, Franjo Vrinjanin. Vrinjanin je pače i grobni spomenik biskupa Dimitrija bacio iz crkve i uništio, a kasnije ga novim zamijenio biskup Ježić, koji je i Vrinjanina oštro ukorio zbog uništavanja starina.* (E. LASZOWSKI, *Gorski Kotar i Vinodol*, MH, Zagreb, 1921, 194.)

⁸² Uvidavnost i tolerancija biskupa Brajkovića prema bunjevačkom crkvenom tradicionalizmu posebno je došla do izražaja 1700, tj. upravo u vrijeme dovršenja izgradnje crkve sv. Mihovila u Lovincu. Vjerojatno je nova crkva dobila ime svetog Mihovila za zaštitnika čime je potisnuto tradicionalno ime Arkandela Mihaela. To je moguće potaklo lovinačkog porkulaba (zapovjednika grada) Stanka Kovačevića da 23. rujna 1700. s majkom i bratom Pavlom "vidi" u Lovincu starozavjetne svece Mihaela Arhandela i Ivana Krstitelja. Marko Mesić vjerovao je viđenju Lovinčana, a možda ga je i sam potakao da bi tradicionalne vrijednosti sačuvali od suvremenih crkvenih promjena. *Pače i tadašnji zapovjednik Like barun Rammschuessel izvijestio je o toj prikazi dvorsku kancelariju u Beču, a biskup Brajković stiže sa kanonikom Vlatkovićem na 14. studenoga u Lovinac, gdje sve izvidješe, ljude saslušao i vidjenja pribilježiše.* (R. LOPAŠIĆ, *Pop Marko Mesić*, 65. Usp. M. SLADOVIĆ, nav. dj., 337-342.)

⁸³ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 309. Ovdje je posve jasno da se pod izrazom "nesjedinjeni" misli na medačke pravoslavce kojima je crkveni prelat episkop Ljubojević.

⁸⁴ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 309. "Hrišćanske župe" koje su Ratkajevi prethodnici "po svojem arcižaknu dodeljivali", mogle su biti samo one kojima je upravljao arhiđakon Mesić, dakle "hrišćanske", a ne pravoslavne, jer ovih potonjih (osim u Metku) nije ni bilo.

za birom idu i njihov dohodak nakidaju.⁸⁵ "Miroljubivi" biskup Brajković je "razdor" između kapucina i starih kršćana *brzo isceliti umio, te nastojaše novog vladike prepričati i ličke hrišćane sebi podčiniti.*⁸⁶

Na svetom sinodu u Perušiću leta 1714. pod ravnanjem grofa Adama Benedikta Ratkaya, biskupa *senskog i modruškog aliti kerbavskog*, na kojem zasigurno nije bilo pravoslavaca,⁸⁷ uz spominjanje bunjevačkih parohija (*parochias*) biskup zapovijeda da *svaki plovani imase tersiti, i pri gospodi svitovnoj nastojati dase druge vere, znar prave katoličanske rimske (ist. D. P.) nima nijedan nastaniti, pače akobise i nastanil ima svaki nastojati (...) da mu pristojnu desetinu ima dati i na to od gospode svitovne pomoći iskati. Navlastito u svih plovanih imaju tulikaj nastojati, i paziti da se nijedna vlaška crkva nima niti nova graditi, niti stara najmre keršćanska za vlašku podignuti, ča ako nebi sami po sebi pri gospodi mogli opraviti imaju nam, ali našem vikaru dati na znanje, i ke su se povlašile, imaju nastojati da se povrate.*⁸⁸ Posve je jasno da, prema biskupu Ratkayu, nije pravoslavni vladika ometao djelovanje Rimokatoličke crkve, barem ne u tolikoj mjeri koliko su to svojim neposluhom činili "hrišćani" i njihov prelat, arhiđakon Damjan Zduna, sljedbenik i nasljednik Marka Mesića.

4. Uspostava austrijske vlasti i potiskivanje hrvatske vlasti u Lici

Prva naznaka austrijske vlasti u sjevernom dijelu Like vezana je uz spomen karlovačkoga generala Herbersteina i vojnokrajiških postrojbi u Perušiću godine 1689. Oslobođenjem turske tvrđave Udbine cjelokupna je Krbava potpala pod vojnokrajišku upravu, koja se je ostvarivala preko lokalnih poglavara, a povratnika iz Brinja, Stajnice i Otočca, vojvoda Holjevca i Oreškovića. Nakon smrti generala Herbersteina (1689.) njegov zamjenik grof Josip Rabatta nastojao je krajišku vojsku iz Senja, Otočca i Brinja premjestiti u Krbavu i Liku, a zapovjedništvo Hrvatske krajine smjestiti u još neoslobođeni Bihać. Očito je već krajem 80-ih godina počelo nadmetanje između Bečke

⁸⁵ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 309. Animizitet prema baškim kapucinima posve je razumljiv; oni su predstavnici "nove" crkvene zajednice, dok je arhiđakon Mesić poglavar "stare", koja ne ubire crkvenu desetinu.

⁸⁶ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 309.

⁸⁷ Uz biskupa Ratkaya spomenuti su: *Damianus Zduna Archid. Vicar. Forens. et Paroch. Lovinac. - plovani: Smolčić, Štuc, Marinčić, Toljan, Butković, Marinić, Hreljanović (i) Šimon Zduna paroch.* (M. SLADOVIĆ, nav. dj., 419.)

⁸⁸ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 419. Ovdje je naglašeno da se ne smiju graditi "vlaške" (pravoslavne) crkve, ali se isto tako treba nastojati, da se ni "stara kršćanska crkva" u "vlašku" ne pretvori.

(carske) i Gradačke komore tko će od njih uspostaviti vlast u Lici i Krbavi. Pritom je Bečka komora nastupala preko Karlovačkoga generalata, a Gradačka preko civilnih vlasti Primorske krajine.

Godine 1692. kupio je grof Adolf Zuenzendorf Liku i Krbavu od Carske komore za 80.000 dukata priznavajući pravo pripadnosti tih krajeva Hrvatskoj. Međutim, Zuenzendorf je nakon dvije godine odustao od kupovine. Ta trgovina Likom i Krbavom imala je i jednu pozitivnu karakteristiku: poznati hrvatski rodoljub Pavao Ritter Vitezović postao je lički podžupan.

Pokušaj Gradačke komore da preko svoga časnika, grofa Antona Coroninija, potisne utjecaj vojnokrajiskih vlasti i senjskog kapetana grofa Edlinga, i - koristeći se mirom u Srijemskim Karlovcima iz 1699. - uspostavi komorsku vlast, onemogućili su Bunjevci ubojstvom grofa Coroninija i njegova zamjenika baruna Rammschuessela godine 1702.⁸⁹ Hvatanje krivaca spomenutog zločina i njihovo zatvaranje u Bakru izazvalo je Ličane na ustanak koji je završio novim krvavim sukobom između krajiške vojske i Bunjevaca u Kraljevici godine 1705.⁹⁰

Komorska uprava baruna Andrije Oberburga suspendirana je rješenjem kralja Karla III. 1712. god. *kojim je Lika i Krbava konačno oduzeta komorskoj upravi i potčinjena karlovačkom generalu; umjesto komorskoga upravitelja postavljen bude na čelo pokrajini posebni veliki kapetan grof Karlo Attems. Poradi buduće uprave Like i Krbave odobri kralj posebne ustanove, kojimi bude*

⁸⁹ Karakterističan primjer bunjevačkog otpora carskim vlastodršcima je *onaj zlosretni ustanak lički, s kojeg komendat i kapitan baron Ramshuessel i gorf Korenina (Coronini) žrtvom padoše. Razjareni Ličani voleći ma pod kojom samo ne komorskom upravom stati, oteše jošte nakon ubijenih komesarah komorskijeh i njihov prtljag, našto je biskup Brajković, kano verni poddaniik svojoj vladi sam glavom u Liku otišao i svojim došašćem razjarena srca pobio, oteto k sebi uzeo i Marku Mesiću arcižaknu na čuvanje predao.* (M. SLADOVIĆ, nav. dj., 308.) Misija komorskih komesara upućenih iz Graza 1702. sa zadatkom "da provedu novu upravu", završila je katastrofalno za te ličke kapetane. *Pred ruljom od kojih 300 ljudi brzo poteku kapetani prema crkvi i zatvoriše vrata za sobom. Razjareni narod razbije vrata te posječe najprije Rammschuessela, koji se narodu molio i svaku zadovoljštinu obricao. Koronina uhvatiše na samom oltaru te ga na komade rasjekoše.* (R. LOPAŠIĆ, *Pop Marko Mesić*, 79.)

⁹⁰ Nakon ubojstva komorskih komesara *buntovnici grozijahu se svakomu, da će ga popaliti, ako uz njih ne pristane. Ličani prisegoše, da će s njimi držati, ali od Krbavaca nitko se ne približi.* (Isto.) Pitanje, kojih je "tri stotine Bunjevaca" izvršilo razbojstvo u Ribniku, razni su autori različito interpretirali. Tako Manojlo Grbić navodi Lovinčane (*Ovi ljudi ne poznavajući ni naroda ni narodnog jezika svojom nespretnošću i nadutošću, razdraže Bunjevce u Lovincu.* M. GRBIĆ, nav. dj., 246), što na neki način potvrđuje i kraljeva odredba, da se krivci *nemaju odmah kazniti, a Bunjevce da valja prigodom razdiobe područja komorskoga i vojničkoga smjestiti gore na više u Gračac.* (R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 81.) Nemoguće je pretpostaviti da bi kralj naredio progon svih Bunjevaca, dakle i onih iz Hoteša i Karlobaga, u Gračac. To se moglo odnositi samo na one (lovinačke) Bunjevce koji su potekli iz južne Like i imali potporu svojih rodaka.

*uredjena vojska, mjestna uprava i sudstvo.*⁹¹ Za smjenu komorske uprave vojnokrajiskom posebne je zasluge imao karlovački general Josip Rabatta. Međutim, u južnom dijelu Like nije ni tada definirana vojnokrajiska uprava, jedno zbog izravne opasnosti od Turaka, a drugo zbog odmetnika grofa Ferenc Rakocyja i njegova vojskovođe u Slavoniji i Bosni baruna Vojnovića, a i zbog još uvijek nedefinirane granice prema mletačkoj Dalmaciji. S Venecijom je, istina, definirana granica "linijom Grimani,⁹² ali su bunjevački povratnici granicu na Velebitu učinili besmislenom. Ta je granica tek nešto čvršće definirana "Močenigovom linijom" (*Linea Mocenigo*) nakon Požarevačkog mira 1718., kojom su pobjednice Austrija i Venecija proširile svoje državine - Habsburgovci u Slavoniji, Mlečani u Dalmaciji - ali je "trikonfina" na Debelom brdu ostala nepromijenjena.

Godine 1723. lički je arhiđakon Damjan Zduna uspio da Ličani budu oslobođeni poreza, kako državnih tako i crkvenih. *Oslonivši se se na svetovnu vlast izradi potajnim načinom u cesara za sebe povlastično pismo, kojem u povodu on Pohmajeviću (jere je Ratkaj malo u biskupii bivao) pokornost uzkrati sebe za neodvisnog i jedino prvostolniku podčinjenog ladanjskog arcižakna, zastupajućeg u onih kneževinah negdašnjeg krbavskog biskupa, dosta lukavo proglasi.*⁹³ Car je tada vratio lički arhiđakonat pod jurisdikciju senjskog biskupa, ali nema podatka da su Bunjevci plaćali crkvenu desetinu do kraja života svoga arhiđakona, tj. do 1747.

Nakon uspostave vojnokrajiske vlasti u Krbavi, Ličani su (1732.) pružili odlučan otpor njemačkoj vojsci pri zauzimanju tvrđava od Smiljana do Dobrosela (Trnovac, Novi, Budak, Mušaluk, Bilaj, Počitelj, Vrebac, Raduč i Lovinac). Iako je ustanak skršen a vođe (Jurlina Tomljenović i Dobrivoj Knežević) osuđeni na smrt, ustanici su pod vodstvom Jose Devčića nastavili ratovati još nekoliko godina. Godine 1735. uslijedila je iz čisto političkih motiva pobuna u kojoj su Brinjaci, Pazarištani, Gospićani i Lovinčani zahtijevali vraćanje starog uređenja sa knezovima, vojvodama, narodnim sudom i ukidanje

⁹¹ R. LOPAŠIĆ, nav. dj., 99. Kako se vidi, kralj je Karlo uredio "vojsku, upravu i sudstvo", ali ne i crkvene odnose. Upravo u tom vremenu nastupio je na senjsku biskupsku stolicu Adam Ratkay, ogorčeni progonitelj starih katolika.

⁹² *Linea Grimani* ustanovljena je 1699/1700. godine.

⁹³ M. SLADOVIĆ, nav. dj., 155. Izgleda da je Zduna imao dosta problema zbog uskrate crkvenog poreza. Naime, *biskup senski uteče se u toj stvari samomu vladaru, davši mu ubavest i moleći ga da nebi dozvolio na štetu časti biskupske takovu bezglavniku prpošiti se proti pravu i običaju, medjušto je k jednu zabranio po kneževinah svaku daću, što bi se Zduni naklonila.* (M. SLADOVIĆ, nav. dj., 155.)

*Regulamenta iz 1735.*⁹⁴ Snažnu potvrdu da Bunjevci nisu bili podvlašćeni Krajini ni 1739. donosi Fras podatkom da je upravo te godine *vojvoda Medina Rukavina sa Svetomihovilčanima, Gračanima i drugim pouzdanim ličkim krajišnicima upao u Bilajsko polje u Bosni, gdje se domogao značajna plijena i pokorio okolna sela, tako da se Turci nisu odmah usudili upasti u Liku.*⁹⁵

Južni dio Like politički je definiran tek organizacijom Vojne krajine i u ovim krajevima, što je učinjeno za vladavine carice Marije Terezije a prema projektu princa Hildburghausena godine 1746. Organizacija Vojne krajine izazvala je posljednju bunu Bunjevaca te ostalih Ličana na cjelokupnom prostoru Like od Brinja do Zvonigrada. Buna je u krvi ugušena 1751. i od tada je faktično prestala bunjevačka politička, a s njome i crkvena autonomija Like, koja je od tada potpala pod austrijsku vlast.

5. Crkvene zajednice koje su okupljale Srbe u Lici

Identifikacija ličko-krbavskih unijata, odnosno pripadnika one Istočne crkve koja je bila sjedinjena sa Zapadnom (rimokatoličkom), sukladna je poziciji unijatskog episkopa u Slavoniji prema zagrebačkoj biskupiji. Međutim, to se ne odnosi i na Srbe u Lici i Krbavi, jer su u Slavoniju doseljavali i Srbi iz Raške⁹⁶ koji su pripadali onoj Srpskoj crkvi koja je ustanovljena u prvoj polovici 13. st. na zasadama Rimokatoličke crkve.⁹⁷ U mletačkoj Dalmaciji postojala je uz Rimokatoličku i Grkokatolička crkva, koja je pounijaćena nakon uspostave Latinskog Carstva na području carigradske patrijarhije. Ta je unija obnovljena sredinom 15. st., kada je *Istočna crkva grčkog obreda* tražila na Zapadu saveznika za obranu od Turaka. Ti se unijati pojavljuju prvenstveno u Dalmaciji kao slijednici istočnog ali katoličkog crkvenog obreda koji su priznavali papin primat ali ne i rimokatoličku crkvenu hijerarhiju u Dalmaciji. Sljedbenici su te Crkve Vlasi iz planinskog dijela Dalmacije i srednje Bosne, srpske, ali i hrvatske etničke pripadnosti, koji nikad u povijesti nisu pripadali pod hijerarhiju Srpske pravoslavne crkve.⁹⁸

⁹⁴ *Vojna enciklopedija*, JLZ, 4, 687.

⁹⁵ F. J. FRAS, nav. dj., 123. Ovdje Fras naziva Ličane "krajišnicima", ali je jasno da ta akcija nema veze s vojno-krajiškim zapovjedništvom.

⁹⁶ Vuk Grgurević (Zmaj Ognjeni), potomak srpskih dinasta Brankovića, doveo je Srbe iz Raške u ugarske zemlje Srijem i Slavoniju još 1465.

⁹⁷ Stefan Prvovjenčani (prvi srpski kralj) dobio je kraljevske insignije od pape iz Rima.

⁹⁸ Ovoj konstataciji samo naizgled proturječi podatak da je episkop Epifanije Stefanović (o kojem će kasnije biti govora) bio glavni protagonist unije s Rimom, a istodobno priznavao pečkog patrijarha za crkvenog poglavara.

Spomenuti "pravoslavni" unijati najvjerojatnije vuku korijen iz Staroslavenske crkve, koja je okupljala Vlahe, tj. Srbe - prebjege iz Bosne i sjeverne Dalmacije: *Među kaluđerima koji su 1648. došli u okolicu Zadra i prihvatili sjedinjenje s (rimo)katoličkom crkvom bilo ih je također iz Like, ... sjedinjenom episkopu Epifaniju Stefanoviću bila su podložna među ostalim i mjesta iz Like i Krbave: Široka Kula, Raduč i Bunić.*⁹⁹

Iz naprijed navedenog citata gotovo se nameće zaključak da je kod Srba u Lici djelovala Slavenska crkva, koja je sredinom 17. st. sjedinjena s Rimokatoličkom. Tu pretpostavku nemoguće je osporavati bez cjelovitije analize geneze Srpske pravoslavne crkve i njezina odnosa prema Slavenskoj crkvi, što ćemo pokušati sačiniti u sljedećoj, vrlo skraćenoj analizi.

Iako je uobičajena pretpostavka da je Srpska pravoslavna crkva ukorijenjena kod bosanskih i hrvatsko-dalmatinskih Srba još u vremenu turske vladavine ovim krajevima, potrebno je ocijeniti moć srpske crkvene hijerarhije tijekom prethodnog dvostoljetnog razdoblja i njezinu mogućnost okriljavanja i Srba izvan Raške, kako onih u Bosni, tako i onih u sjevernoj Dalmaciji i ovih u Krbavi i Lici.

Srpska autokefalna arhiepiskopija utemeljena je početkom 13. st. sa sjedištem u Peći i na učenju Nemanjina sina Save, a istodobno kada je osnovana samostalna srpska država pod vlašću Nemanjića. Ta je crkva hijerarhijski odvojena i od Rimske i od Grčke, ali i od one Slavenske crkve s metropolitiskim sjedištem u Ohridu. Raspadom Bizantskog Carstva (1204.) na grčki dio s državnim središtem u Epiru i na latinski u Carigradu, a uz istodobni nastanak srpskog kraljevstva, stvoreni su preduvjeti srpskoj arhiepiskopiji da se oslobodi dominacije Rima te nemoćnog nikejskog patrijarha i snažnog utjecaja Slavenske (katoličke) crkve s njezinim primasom, ohridskim arhiepiskopom Dimitrijem Homatijanom, i proglasi autokefalnost.

Srpski vladar Stefan Dušan, "car Srba i Grka" (1346. -1355.), podigao je dotadašnju pečku arhiepiskopiju na rang patrijarhije da bi ga patrijarh mogao proglasiti carem. Uz podršku tadašnjeg bugarskog patrijarha i ohridskog arhiepiskopa te srpskih episkopa i svetogorskog (hilandarskog) monaštva, caru Dušanu se je upravo oduprla carigradska patrijaršija, koja je bacila anatemu ne samo na cara nego i na novoustanovljenog patrijarha te na srpski i grčki narod, tj. podanike nove patrijarhije. Međutim, još za života cara Dušana carigradski je patrijarh priznao samostalnost pečkoj patrijaršiji (tada je patrijarh bio Sava II.), očito iz bojazni da ohridska metropolija na preuzme primat nad ostalim crkvama

⁹⁹ M. BOGOVIĆ, *Katolička crkva i pravoslavlje...*, 105.

u Dušanovu carstvu kojem je dijeceza te crkvene metropolije u cijelosti pripadala. Taj potez carigradskog patrijarha očito nije urodio željenim plodom, jer je nakon turskog osvajanja Srbije (1459.) od svih crkvenih metropolija nastavila egzistirati upravo ohridska arhiepiskopija. Istina, zauzećem bizantske metropole Carigrada (1453.) sultan Mehmed II. (1451. - 1481.) dopustio je izbor carigradskog patrijarha, čija se jurisdikcija, prema sultanovu fermandu, protezala i po srpskim krajevima.

Srpska je patrijarhija ukinuta istodobno s padom despotovine Stefana Lazarevića (1459.) pod tursku vlast. Tada je crkvena jurisdikcija na srpskim etničkim prostorima, odnosno na ranijem srpskom državnom području, prešla u mjerodavnost carigradskog patrijarha.

Crkveni utjecaj Carigrada na slavenskim (srpskim, makedonskim, zetskim, bosanskim) prostorima bio je prepoznatljiv samo do vremena prenošenja carskog sjedišta u Konstantinopolis i preimenovanja te metropole u Istanbul. Tada je ohridska metropolija ustanovila jurisdikciju - osim u tradicionalnoj dijecezi (Makedonija, Krajna, Duklja, Travunja, Zahumlje) - još u Bosni i Srbiji.

Slavenska katolička crkva s metropolitskim sjedištem u Ohridu (neosnovano nazivana "bugarskom", "srpskom", ili "grkokatoličkom") uspostavljena je na Metodijevu učenju, a njezin je prvi metropolit bio sv. Kliment. Za razliku od državnih crkava (Grčka, Bugarska, Srpska) Slavenska je crkva bila populistička još od vremena Samuilova nasljednika i sljedbenika Stjepana Vojislava (o. 1050.). Ta je crkva bila izvorno katolička, a ne pravoslavna i - kao autonomna i autokefalna - nije bila ni pod hijerarhijom Rima niti Carigrada.

Nastojanje smederevskog metropolita Pavla da u razdoblju od 1528. do 1541. izuzme eparhije nekadašnje srpske patrijaršije ispod jurisdikcije ohridske arhiepiskopije, nije urodilo plodom, a metropolitu su turski vlastodršci drastično uklonili. Šesnaest godina kasnije (1557.) veliki vezir Mehmed-paša Sokolović obnovio je srpsku patrijaršiju u Peći i postavio svog brata Makarija (1557. - 1571.) za prvog "obnovljenog" patrijarha. Nema sumnje da je obnova pečke patrijaršije uvjetovana i crkvenim, ali prvenstveno političkim (državnim) motivima. Turski je suveren "poklonio" Srbima carigradsku patrijaršiju, koju je na taj način istisnuo iz Istantbula, dok je dopuštanjem uporabe slavenskog ("narodnog") jezika u crkvenom obredu smanjio utjecaj ohridske arhiepiskopije na srpske krajeve pod turskom vlašću. Očito je upravo od toga vremena Srpska crkva usvojila naziv "Istočna crkva grčkog obreda".

Istočna se crkva početkom 17. st. počela nametati i po nesrpskim, ali slavenskim prostorima zapadno od rijeke Drine, potiskujući slavensku (ohridsku) arhiepiskopiju najprije iz Raške, a zatim i iz Bosne. U historiografiji je poznato da je patrijarh Pajsije Janjevac (1614. - 1647.) uspio potisnuti utjecaj ohridske arhiepiskopije iz područja pečkog patrijarha, ali ne i iz prostora zapadno od Drine. Patrijarh Pajsije imao je podršku turskih vlasti, a bio je i u dobrim odnosima sa Svetom Stolicom, pa je moguće da je upravo za njegova vremena dabrobosanski metropolit (Dabar na Limu) obnovio jurisdikciju i kod Srba u Bosni, koju je uspostavio Makarije Sokolović u 16. st., potisnuvši ionako onemoćali utjecaj ohridske metropolije iz bosanskih i hercegovačkih krajeva i prisvajajući manastire Slavenske crkve, od kojih su ovdje najinteresantniji onaj u Trebinju i Arhandela Mihaela na Krki. (Rmanjski manastir ovdje ćemo izuzeti jer nije pripadao ni Slavenskoj ni Srpskoj crkvi, nego Hrvatskoj, iako je bio sagrađen na prostoru nastanjenom srpskim Vlasima.)

Ovdje smo dužni spomenuti manastir Gomirje, koji je sagrađen početkom 17. st. na sjeveru glagoljaškog područja. Manastir su podigli petorica srpskih kaluđera koji su se zajedno sa senjskim kapetanom (vojnokrajiskim generalom) Jurjem Lenkovićem povukli iz Krčkog manastira i prebjegli pod carsku vlast. U tom su manastiru njegovane tradicije svetog Vasilija, po čemu se može zaključiti da je od nastanka pripadao grkokatoličkom crkvenom naslijeđu.

Srpski (ne pravoslavni) vladika iz manastira Gomirja bio je u prijateljskim odnosima s tadašnjim senjskim i modruškim biskupom Dimitrijem: *Dne 31. aug. 1682. pohodio je Dimitra vladika iz Gomirja i Dimitri vrati mu pohode, u tolikoj česti bijaše kod nesjedinjenih.*¹⁰⁰ To je snažan dokaz da su Modruše, pa i srpski manastir u Gomirju, bili pod jurisdikcijom senjsko-modruškog biskupa. Nije isključeno da je gomirski vladika bio vikar spomenute biskupije jednako kao i sjedinjeni marčanski vladika Vasilije Predojević (1644. - 1648.), koji je kao gomirski arhimandrit tijesno surađivao sa zagrebačkom biskupom Bogdanom, ili pak Vasilijev prethodnik Simeon Vratanja (1611. - 1630.), kojeg je papa Pavao V. potvrdio za *biskupa katoličkih Srba grčkoga obreda (Episcopus Rascianorum chatolicorum ritus graeci)*¹⁰¹ i koji je istodobno bio vikar zagrebačke biskupije za vrijeme biskupa Petra Domitrovića.

Uobičajeno zaključivanje da je Srpska pravoslavna crkva intenzivirala svoj utjecaj kod Srba u onim dijelovima Dalmacije, Hrvatske i Slavonije koji su

¹⁰⁰ M. GRBIĆ, nav. dj., 220. Ovdje Grbić sasvim proizvoljno ističe "nesjedinjenost" gomirskog vladike, što je razumljiva apologetika poznatog kroničara pravoslavlja koji je u svakom nesjedinjenju vidi utjecaj Srpske pravoslavne crkve.

¹⁰¹ M. GRBIĆ, nav. dj., 200.

bili pod mletačkom ili austrijskom vlašću od vremena patrijarha Pajsija Janjevca pa sve do smrti Arsenija III. Crnojevića, tj. od 1614. do 1706., teško može izdržati i površnu kritiku. U ovoj *ad hoc* analizi spomenut ćemo svega četiri imena kojima se uobičajeno pripisuje promocija pravoslavlja u Hrvatskoj, prvenstveno onih premeta koji su barem i povremeno ili posredno djelovali na prostoru Like i Krbave. To su Epifanije Stefanović, Nikodim Busović, Savatije Ljubibratić i - ovdje najzanimljiviji - Atanasije Ljubojević.

*Epifanije je stigao na mletačko područje sredinom 1648. sa 15 kaluđera što su pobjegli iz manastira sv. Mihaela na rijeci Krki, koji se je u ono vrijeme nalazio na turskoj strani.*¹⁰² Već po dolasku nazivao se je "milostiju Božjeju mitropolit Dalmacije". *Farlati piše da su Epifaniju, kao metropoliti bila podređena druga dvojica biskupa: Bazilije u Marči i Izaija u Banji, koji su navodno zajedno s Epifanijem pristupili uniji.*¹⁰³ Pri pristupanju uniji s Rimokatoličkom crkvom Epifanije je svojim delegatima dao pismo pečkog patrijarha Pajsija (1512. - 1648.) neka ga predaju papi.¹⁰⁴ Poznato je da je patrijarh Pajsije nastavio crkvenu politiku prvog "obnovljenog" patrijarha Makarija pa je time bio protagonist Grčke crkve, i to Opće (katoličke), a ne pravoslavne, do tada nesjedinjene s Rimom. Očito je patrijarh Makarije povjerio arhiepiskopu Epifaniju da izuzme manastire srpskih kaluđera u Trebinju i na Krki (ono što je od samostana ostalo nakon izbjega kaluđera u Gomirje) ispod jurisdikcije ohridske arhiepiskopije i podredi ih pečkoj patrijaršiji. Budući da su ovi manastiri bili na turskom području, nema sumnje da je potiskivanje utjecaja ohridske crkvene metropolije iz Kliškog sandžaka bilo po volji turskim vlastodršcima.

S Epifanijem prešlo je na mletačko područje i 15 kaluđera iz Krčkog manastira koji su se 1655. (sedam godina nakon Epifanijeva pristupa uniji!) nastanili u zidinama samostana sv. Ivana, tj. na vlasništvu franjevac trećoredaca (glagoljaša) izvan zadarskih zidina. Ovdje su se krčki kaluđeri zadržali do 1669., odnosno do mira između Turske i Venecije. Kaluđeri manastira Mihaela Arhandela nisu ostali u uniji s Rimom, kao uostalom, ni njihova nadređena metropolija u Ohridu. Takva unija nije tim kaluđerima ništa donosila osim zaštite od Turaka: oni su otprije bili katolici, ali su bili i ostali izvan papine vlasti. Pripadali su srpskoj etnogenezi, ali ne Srpskoj pravoslavnoj, nego Slavenskoj (ohridskoj) katoličkoj crkvi.

¹⁰² M. BOGOVIĆ, nav. dj., 31-32. Sjetimo se, iz ovog su manastira potekli kaluđeri koji su nakon uskoka u Gomirje osnovali manastir Svetog Vasilija.

¹⁰³ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 32.

¹⁰⁴ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 35.

Sl. 3. Stara kuća obitelji Josipa Devčića u zaseoku Devčići (Krasno polje)
(foto A. Glavičić 1986.).

Nikodim Busović ispovjedio je katoličku vjeru u Veneciji 1692., a posvećen je za biskupa 1693. god., što znači, da se pojavljuje u Dalmaciji kao crkveni prelat gotovo istodobno s Atanasijem Ljubojevićem, Busovićevim konfesionalnim protivnikom. Busović je još od 1676. živio u Šibeniku, a vjerojatno i prije toga vremena, i to u službi grčke crkve sv. Julijana, tj. u jednoj zajednici koja je podržavala veze i s Pravoslavnom i s Katoličkom crkvom.¹⁰⁵ Bio je od rođenja grkokatolik, dakle pripadnik one Grčke crkve koja je bila ujedinjena s Rimskom crkvom još na Fiorentinskom saboru godine 1439. Busovićev senior bio je filadelfijski arhiepiskop Melecije Tipaldi sa sjedištem u Veneciji, odakle je uz podršku mletačkih vlasti upravljao s grkokatoličkim crkvama u Dalmaciji, okupljajući - uz Grke - i Srbe s mletačkog područja.

Za okupljanje Srba ("Morlaka" istočnog obreda) uz grkokatoličke crkve u Dalmaciji episkopu Busoviću je trebala suglasnost pečkog patrijarha, ali ne Arsenija, koji je ustanovljavao Pravoslavnu crkvu u srpskoj dijaspori, nego od Grka Kalinika, koji je kao patrijarh i dalje djelovao u Srbiji *in loco dicto Pech*.

¹⁰⁵ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 47.

Iz toga očito proizlazi i netolerantnost prema Atanasiju Ljubojeviću, otpadniku od pečke patrijaršije i od turske uprave.

Vladika Savatije Ljubibratić bio je crkveni i svjetovni poglavar svih Slavena koji su nastavali negdašnje Zahumlje i Travunju, pa tako i Srba u Hercegovini. Još prije bijega iz Trebinja, tada pod turskom vlašću, u mletački Herceg Novi (1693.) Savatije je nosio naslov hercegovačkog vladike. Nije bio pravoslavac, jer pravoslavlje nije ni doprlo do njegova vladništva. Vladika Ljubibratić nije bio podčinjen pečkom patrijarhu Kaliniku, nego - i to tek formalno - nemoćnom slavenskom arhiepiskopu u Ohridu. Tek je Kalinikov nasljednik na patrijarhijskoj stolici u Peći, Mojsije Rajević (1712. - 1726.), posvetio (1719.) Stefana Ljubibratića, sinovca i nasljednika Savatijeva, za dalmatinskog episkopa. To znači da je Stefan bio sufragan pečkog patrijarha, a ne srpsko-pravoslavnog arhiepiskopa u Karlovcima.

Pastoralna djelatnost vladike Ljubibratića posebno je zanimljiva upravo od proširenja njegove jurisdikcije i na prostore zapadno od Krke, odnosno njegova prelaska s ćiriličnog na glagoljaško područje. Uz snažan otpor mletačke vlasti te *Propagande* i Latinske crkve istodobno se javlja naklonost hrvatskih popova glagoljaša tom crkvenom prelatu.¹⁰⁶ To se daje naslutiti iz odnosa kapitularnog vikara ninske biskupije Andrije Milića prema vladici.¹⁰⁷ Naime, vikar Milić je otvoreno podržavao vladiku Savatija pri njegovu imenovanju paroha u Karinu i Kninu godine 1709. Nema sumnje da je taj vladika djelovao i kod ličkih Srba, kako za života tako i u vremenu odmah nakon smrti Marka Mesića, dok je Savatijev sinovac i nasljednik Stefan nakon izгона iz Dalmacije (1721.) djelovao isključivo u Lici u istom vremenu u kojem je lički arhiđakon Zduna bio na čelu iznemogle Hrvatske crkve.

Atanasije Ljubojević bio je dabrobosanski metropolit od 1681. do 1692. Nema sumnje da je Ljubojevića (Ljubovića ?!) za bosanskog metropolitu imenovao patrijarh Arsenije III. Crnojević (1674. - 1706.) još u onom vremenu kada je njegovo sjedište bilo u Peći. Metropolitova se jurisdikcija protezala po turskoj Bosni, ali i po onome dijelu Hrvatske koji se je zvao Zrinopolje,¹⁰⁸ a koji je tada bio pod turskom vlašću. Atanasije se još 1698. titulirao kao "mitropolit

¹⁰⁶ Ranije je konstatirano da je glagoljaštvo u tom vremenu progonila upravo Rimokatolička crkva, odnosno *Propaganda*.

¹⁰⁷ Suvremeni analitičari registriraju Andriju Milića kao prelata latinske crkvene provenijencije. (Usp. M. BOGOVIĆ, nav. dj., 58-60.) Međutim, ninska je biskupija ostala sve do polovice 18. st. kao svojevrсна oaza glagoljaštva koje su uvažavali zadarski nadbiskupi Vinko Zmajević (1712 - 1745) i Mate Karaman (1745 - 1771). (Više o tome, M. BOGOVIĆ, nav. dj., 111-113.)

¹⁰⁸ Zrinopolje je zapravo južni dio Banovine (Banije) ranije zvano Gora.

Bosni i Zrinjskom polju".¹⁰⁹ Nakon neuspjeha carske vojske u oslobađanju Balkana od turske vlasti (1690.) s vojskom se je povuklo preko Dunava blizu 40.000 srpskih porodica s patrijarhom Arsenijem u južnu Ugarsku (Vojvodinu). Približno u istom vremenu prebjegao je i metropolit Ljubojević sa svojim rođacima, ali ne pod austrijsku nego pod mletačku vlast, u Ravne kotare, odakle je preko Velebita dosegao do Metka odmah nakon izгона Turaka iz Like.

Budući da je na molbu tadašnjeg srpskog arhiepiskopa i dotadašnjeg patrijarha Arsenija III. Crnojevića car Leopold I. privilegijom od 4. ožujka 1695. potvrdio Stefana Metohijca za "vladiku karlovačkog i zrinopoljskog", Atanasiju Ljubojeviću nije preostalo ništa drugo nego da proširi jurisdikciju dabrobosanske metropolije ne samo na Dalmaciju pod mletačkom vlašću nego i na onaj dio gorske Hrvatske koji je do tada bio pod turskom vlašću, a koji je početkom 18. st. podčinjen austrijskim vlastima.

Nakon odlaska negdašnjeg metropolite Ljubojevića iz Metka (1695.), odakle su ga prognali tadašnji opat Marin (kasnije senjsko-modruški biskup Martin Brajković) i lički arhidakon Mesić, Atanasije se skrasio u Komogovini na nagdašnjem posjedu Zrinskih, a nakon smrti patrijarha Arsenija (1706.) zaigrao vrlo značajnu crkveno-političku ulogu kada je Srbe iz Bosanske krajine, Krbave i Like podveo pod jurisdikciju srpske metropolije u srijemskom Krušedolu. Umro je godine 1712. Na njegovu pečatu bio je natpis: *Atanasije milostiju božijeju mitropolit bosanske krajine, Like i Krbave*.

Poduža prethodna elaboracija bila je prijeko potrebna ako se želi imati u vidu koje su crkvene i političke strukture djelovale na kolaps i nestanak Starohrvatske crkve u Lici nakon oslobođenja od Turaka. To je bilo potrebno da se podvede kritičnom sudu uobičajena "istina" prema kojoj je pripadnost Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi bila *razlogom da su se u daljnjem razvoju događaja oni koji su bili pravoslavci listom opredijelili za srpsku, a oni koji su bili katolici za hrvatsku narodnost*.¹¹⁰

Srpska pravoslavna crkva nije imala nikakvog utjecaja u Hrvatskoj pa tako ni u Lici sve do 1743.¹¹¹ i konfirmacije carice Marije Terezije (1740. - 1780.). Caričina potvrda srpskih privilegija donesena je na molbu tadašnjeg

¹⁰⁹ Vidi M. GRBIĆ, nav. dj., 168.

¹¹⁰ M. BOGOVIĆ, nav. dj., 17. Bogovićeve pretpostavka prema kojoj su konfesionalne zajednice prethodile etničkim, postala je činjenicom tek od sredine 18. stoljeća. Od tada su i Bunjevci i Vlasi, ostavši bez Starokršćanske crkve, prihvaćali Rimokatoličku odnosno Srpsku pravoslavnu crkvu pa je konfesionalna pripadnost zapravo predodređivala opredjeljenje za hrvatsku odnosno srpsku narodnost.

¹¹¹ Naravno, osim djelovanja metropolite Ljubojevića, koje u Lici nije ostavilo značajnije tragove.

patrijarha Arsenija IV. Jovanovića Šakabente, koji je šest godina ranije (1737.) napustio Peć i prešao u Karlovce. Važno je napomenuti da je carica dvije godine ranije (1741.) - pred opasnošću koja je prijetila rimokatoličkoj vjeri od "starovjeraca" (nesumnjivo od starokatolika) - zakonom odredila da se u *Hrvatskoj nijedna vjera osim rimske, ne smije dopustiti*. To samo može značiti da se pravoslavlje ozakonilo u Hrvatskoj istodobno kada je djelovanje Hrvatske katoličke crkve proglašeno nezakonitim.

Nakon toga vremena, a posebno nakon novog ustrojstva Vojne krajine i njezina proširenja na Liku (1746. - 1751.), svi su starokatolici srpske etnogeneze podvedeni Srpskoj pravoslavnoj crkvi, ali vjerojatno i mnoštvo Hrvata koji su se zatekli u predominantnim srpskim zajednicama. Nema sumnje da su se stari Hrvati lakše priklanjali pravoslavcima nego katolicima-latinašima, jer su do tada *Hrvati imali svoju narodnu crkvu u kojoj se je crkveni obred služio na narodnom jeziku kao i kod Srba, u kojoj su se knjige, i pisale i štampale slavenskim pismom* (hrvatskom glagoljicom, op. D. P.) *u kojoj su se svećenici odijevali kao i ostali narod a brade nosili kao i pravoslavci*.¹¹²

Tako su suspendirani oni najrigidniji ostaci Starokatoličke hrvatske crkve, a njezini sljedbenici razdijeljeni na rimokatolike i pravoslavce upravo polovicom 18. stoljeća. Bečki je dvor imao puno razumijevanja za razvoj pravoslavlja. Dapače, sredinom stoljeća Katolička je crkva odustala od unijačenja pravoslavaca. Međutim, u istom je vremenu "Crno-žuta" monarhija surovo obračunala sa starokatolicima slomivši pobunu lovinačkih Bunjevaca, čime je zapravo upokoreno posljednje uporište Hrvatske crkve, a Lovinac preimenovan u "Svetog Mihovila".¹¹³ Navedene su godine austrijske vojnokrajiške vlasti ukinule posljednje ostatke hrvatske političke autonomije istodobno kad je kaločka metropolija uspostavila crkvenu jurisdikciju na cjelokupnom području senjsko-modruške biskupije, pa tako i u Lici. Upravo je u Lovincu istodobno okončana lička (hrvatska) politička autonomija i Hrvatska crkva.

¹¹² Cit. prema, M. GRBIĆ, nav. dj., 179-180. Začudojuće je da srpski pisac bolje od mnogih hrvatskih poznaje tradicionalne običaje u Hrvatskoj katoličkoj crkvi.

¹¹³ *Sv. Mihovil: To mjesto, koje su na temelju dopuštenja već spomenutog Mesića naselile obitelji Kovačević, Krpan i Brkić iz Karlobaga, zvalo se prije Lovinac, ali otkako je ovdje god. 1751. došlo do bune, uvedeno je ime crkvenog zaštitnika.* (F. J. FRAS, nav. dj., 151.)

DIE ETHNISCHE UND KONFESSIONELLE VERTEILUNG NACH DER BEFREIUNG DER LIKA VON DEN TÜRKEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Laufe der 160-jährigen Periode der türkischen Herrschaft in der Lika flüchtete der eine Teil ihrer Bevölkerung in die Senjer Grenze und die Krain, der zweite in Norddalmatien und Podgorje, und der dritte blieb an seinen hundertjährigen häuslichen Herden.

Die Verjagung der Bevölkerung aus Lika und Krbava entwickelte sich fast permanent, aber sie war sehr intensiv nach dem J. 1527, d.h. zur Zeit der Okkupation von Lika und Krbava, danach um die Hälfte des 16. Jahrhunderts, und nach dem Brechen der Aufstände in der Lika am Anfang und um die Hälfte des 16. Jahrhunderts.

Derjenige Teil der Likaner, der in die Senjer Gegend geflüchtet war, bewahrte seine hundertjährigen Traditionen, und die Nachkommen dieser Leute setzten diese Sitten nach der Rückkehr auf das Ahnenerbe fort.

Die ganze Bevölkerung der Lika (zahlreichere Kroaten, aber auch Serben) bekannte sich zur altkatholischen kroatischen Kirche. Diese Kirche wurde von der rimokatholischen und der orthodoxen Kirche gedrängt, so daß die Kroaten hauptsächlich von der römischen *Propaganda*, die Serben dagegen von der orthodoxen Diözese in Karlovac, beeinflußt wurden.

Die Verschwindung der kroatischen altkatholischen Kirche beschleunigte sich nach dem Tode des Archidiakons in Lika Marko Mesić, und beendete nach dem Tode seines Nachfolgers Damjan Zduna.

ETHNICAL AND RELIGIOUS DIVISION AFTER LIBERATION OF LIKA FROM TURKS

S u m m a r y

During 160 years of Turkish domination, one part of people from Lika moved to the region of Senj and Kranjska, the other one to the northern Dalmatia and Podgorje, while the third never left their ancient homes. The exile of the population of Lika and Krbava was going on almost permanently with special intensity after 1527. i.e. during the period of the occupation of Krbava and Lika, then in the middle of the 16th c. and after the break of the resistance in Lika from the beginning to the mid 17th c. The part of Lika's people, who moved to the region of Senj, preserved their ancient tradition, which was afterwards continued by their descendants even after their comeback to the ancestral estates. The whole population of Lika, with Serbs and more numerous Croats, belonged to the Old-Catholic Croatian church congregation. During the first half of 18th c. that congregation was subdued by the Roman Catholic and Greek Oriental church, so that Roman *Propaganda* had a strong influence on the Croats, while the Greek Oriental church diocese of Karlovac had an impact on the Serbs. Disappearing of the Croatian Catholic church was accelerated after the death Marko Mesić, the Archdeacon of Lika, and was completed after the death of Marko's successor Damjan Zduna.